

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK

Dr. BARNA JÁNOS és Dr. EPERJESY KÁLMÁN

16.

A CSANÁDMEGYEI ZSIDÓK TÖRTÉNETE

ÍRTA

Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN

Előszó.

Tájékoztatóul csak annyit, hogy a hol a forrás nincs jelezve, az adatok a hitközségi iratokból és jegyzőkönyvekből valók.

A régies írásmódot és szövegezést meghagytam.

Köszönetét mondok Dr. Barna János igazgató úrnak, mert e dolgozatot megíratta és Dr. Eperjesy Kálmán tanár úrnak, kinek szívességéből több levéltári aktát közölhettem.

Végül hálámat fejezem ki Tarnay Ivor alispán úrnak és a vármegye közigazgatási bizottságának a nagylelkű figyelemért,

mellyel e monográfia megjelenését elősegítették.

Makó, 1929. évi június hó 30.

Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

1. A makói hitközség megalakulása.

Csanádmegyét zsidó vonatkozásban már Zsigmond királynak egy rendelete (1421) említi: ráparancsol Csanád városára, hogy segítsen Mussel budai zsidónak követelései behajtásában, a kinek kölcsönét Stefel és Ipoly Csanádi polgárok nem akarják visszafizetni. Ha a hatóság nem teljesítené e meghagyást — írja rendeletében a király — Dósa Csanádi püspök által fogja a várost kényszeríteni a királyi parancs végrehajtására.¹⁾ A csanádi zsidókról csak a török hódoltság idején hallunk először. Trani Mózes, a Keleten élt talmudtudós (16. század) egyik responzumában megemlékszik róla, hogy mily csekély a magyarországi zsidók száma s példakép megnevezi Csanádot is.²⁾ A törökök sok zsidót elhurcoltak hazánkából, de akárhányan önként kivándoroltak Törökországba.

A jelzett időpont után hallgat a krónika a megyebeli zsidóságról. Úgy látszik, hogy Csanádban soká nem volt zsidó lakos, vagy csak gyéren. Még az 1735. évi országos összeírásban sincs nyoma. Ez a körülmény azonban még nem bizonyítja a zsidók teljes hiányát, mert a számlálás fölületes volt és csak harminc megyében tartották meg. Kevéssel rá, 1740-ben már találkozzunk makói zsidókkal: akkor engedte meg nekik a földesúr, Stanislavich Csanádi püspök a letelepedést. A görög katolikusok mellett, külön városrészben, leginkább lakatlan területen jelölte ki helyüket.³⁾ A hitközséggé szervezkedés hamarosan megtörténhetett. Már 1749-ben foglalkoztatja a makói zsidókat a Mária Terézia által 1746-ban elrendelt zsidó türelmi adó (Toleranztaxe. Malkegeld = királynőpénz) fizetésének ügye; a vármegye értesíti a helytartótanácsot, hogy két megbízottat küldött az adótárgyalásra: Jacobus Moysé-t

¹⁾ Dr. Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon 187. dr. Friss Ármin: Magyar-Zsidó Oklevéltár I. 154.

²⁾ Dr. Büchler Sándor: A zsidók története Budapest 125.

³⁾ Borovszky Samu: Csanád vármegye története II, 369. 379.

és Josefus Jakabot. A kiküldetés ténye, az akkor még bizonyára csekély számú hívek képviselőjében vállalt hivatalos szerep, megalkult hitközségre mutat.

A makói zsidóság legrégibb intézménye (1748) a Chevra Kadisa (Szentegylet), melynek első alapszabályait Eliezer Lipman, temesvári rabbi készítette. Az első zsidó temető pedig a Kossuth utcában, ami városfejlődés szempontból érdekes: ott volt valamikor a város vége. Vagy jóval túl is lehetett rajta az a temető. Csanádvármegye jegyzőkönyveiben s irataiban⁴⁾ lépten-nyomon kísért a türelmi adó beszedésének hatósági sürgetése s a nyomasztó teher miatti panaszok. Nem is csoda: 1779-ben 916 forintot kellett fizetniük; a hitközség szabódik a kirovás ellen, hogy nem bírja s kérelmét a megye pártolón terjeszti föl az illetékes fórumhoz. Máskor meg úgy próbál a község segíteni magán, hogy engedélyt kér a megyétől rozslós kimérésére (epocillatio), mert ebből jövedelme volna. A megye a zsidókat a földesúrhoz utasítja. (1785.)

Fontos levéltári akta a makói zsidók legrégibb, 1773-ból való összeírása, melyből megismerjük a családfelek számát, népességi, vagyoni és adózási viszonyaikat.

A családfele neve	Gyermekek	Zsidó-cseléd	Keresztény-cseléd	Átlagos évi jövedelem	Foglalkozás	A ház becsértéke	Jöszágok	Türelmi adó	Földesúri adó
1. Izsák Moyses	—	—	—	40 frt.	kanavász és nyulibőr ker. bórkeresk.	20 frt.	2 ló	2 frt.	4 frt 30
2. Sámuel Jakabb	3	—	—	30 "	"	—	—	1 "	4 " 30
3. Bernárd Ábrahám	3	—	—	20 "	"	12 "	—	2 "	—
4. Moyses Sámuel	2	1	—	70 "	"	60 "	2 ló	3 "	4 frt 30
5. Ábrahám Zakariás	4	1	—	30 "	"	6 "	—	3 "	4 " 30
6. Hirschl Izrael	6	—	—	40 "	üveges	10 "	1 ló	2 "	4 " 30
7. Izrael David	—	—	—	30 "	bórkeresk.	8 "	—	2 "	4 " 30
8. Michel Jakab ifj. házasp.	—	—	—	40 "	"	40 "	2 ló	2 "	—
9. David Herczl " "	—	—	—	20 "	"	—	—	2 "	—
10. Mária Géczl özvegy	2	—	—	—	—	40 "	—	—	—
11. Meszkl Sámuel	1	—	—	40 f. 53	bórkeresk.	15 "	3 ló	2 "	4 frt 30
12. Sámuel Michl	2	—	—	25 "	"	12 "	—	2 "	4 " 30
13. Farkas Izsák ifj. házasp.	—	—	—	25 "	"	—	—	2 "	—
14. Jakab Polák	2	1	—	31 "	bórkeresk.	18 "	1 ló	2 "	4 " 30
15. Beniamen Lébl	1	—	—	15 "	ócskás	—	—	1 "	—
16. Simon Izsák	2	—	—	25 "	bórkeresk.	20 "	1 ló	2 "	4 frt 30
17. Jakab Erzsé özvegy	1	—	—	10 "	celédmunka	10 "	—	—	—
18. Moyses Sámuel	2	—	—	20 "	bórkeresk.	5 "	1 ló	2 "	4 " 30

⁴⁾ Ez úton is hálás köszönetét mondok dr. Árva János megyei főlevéltáros úrnak, aki a legnagyobb készséggel hozzáférhetővé tette számomra a levéltári anyagot és a tájékoztásban segítségemre volt.

A családfő neve	Gyermekek	Zsidó-cseléd	Keresztény cseléd	Átlagos évi jövedelem	Foglalkozás	A ház becsértéke	Jóságok	Tűrelmi adó	Földesúri adó
19. Lőrincz Ignác ifjú h.	—	1	1	40 frt	korcsmáros	160 frt	—	3 frt	—
20. Barók Simon ifj. házas	—	1	—	50 "	kiskeresk.	160 "	—	2 fr 50 "	—
21. Ferencz Jakabb	2	1	—	60 "	bőrkeresk.	200 "	2 ló	3 frt	4 frt 30 "
22. Jacob Lébl	1	1	—	90 "	keresk.	90 "	—	6 "	4 " 30 "
23. Izsák Salamon	3	1	—	120 "	szatács és bőrker.	150 "	2 ló	8 "	4 " 30 "
24. Ábrahám Libik	1	1	—	50 "	keresk.	—	—	3 "	4 " 30 "
25. Gers Chon	2	2	1	280 "	vasker. és pálinkaégető	200 "	2 ló	4 "	200 frt. árenda
26. Ádám Jakabb	6	1	1	120 "	keresk.	90 "	—	8 "	4 frt 30 "
27. Martin Moyses	—	—	—	20 "	kiskeresk.	40 "	—	4 "	4 " 30 "
28. Barók Josef	3	—	—	30 "	szabó	30 "	—	4 "	4 " 30 "
29. Farkas Izsák	—	—	—	20 "	kiskeresk.	60 "	—	3 "	4 " 30 "
30. Szellik Jakab	—	—	—	—	Rabinus	—	—	—	—
31. Josef Moyses	—	—	—	—	Ludi Magister (néptanító)	—	—	—	—
32. Moyses Jacob senex decreptus (elaggott)	—	—	—	30 "	kiskeresk.	12 "	—	4 "	4 frt 30 "
33. Seff Trucker	4	—	—	20 "	vésnök	15 "	—	3 "	4 " 30 "
34. Filipp Moyses	1	—	—	30 "	szabó	—	1 ló	3 "	4 " 30 "
35. Lázárné özvegy	3	—	—	8 "	cselédmunka	40 "	—	—	—
36. Moyses Lébl	3	1	—	30 "	bőrkeresk.	30 "	2 ló	4 "	4 frt 30 "
37. Jakab Kiczaj* jövevény	2	—	—	25 "	"	25 "	—	—	—
38. Sámuel Filep "	2	—	—	40 "	"	25 "	—	—	—
39. Dávid Salamon "	3	—	—	25 "	"	6 "	—	3 "	4 frt 30 "
40. Jonas Bernard jövev.	2	—	—	50 "	"	30 "	3 ló	—	—
41. Josef Chon	2	—	—	20 "	"	6 "	—	2 "	4 frt 30 "
42. Moyses Jakabb	2	—	—	30 "	"	25 "	1 ló	4 "	4 " 30 "
43. Földéaki Kata özv.	2	—	—	10 "	cselédmunka	15 "	—	—	—
44. Ábrahám Schnajder	4	—	—	20 "	szabó	15 "	—	2 "	4 frt 30 "
45. Izsák Moyses	4	—	—	20 "	kiskeresk.	20 "	—	3 "	4 " 30 "
46. Herschl Bernárd ifj. házas	—	—	—	25 "	bőrkeresk.	—	—	2 "	—
47. Herschl Jakabb	2	—	—	30 "	judex (bíró)	30 "	—	—	—
48. Júda Ábrahám	4	—	—	30 "	rozsolis-készítő	—	—	3 "	—
49. Salamon Jakabb	—	—	—	30 "	kiskeresk.	—	—	4 "	4 frt 30 "

50. Moyses Lébl: 3 gyermek, egy zsidó, 5 keresztény szolga, 2 zsidó cseléd. Mózes Lébl volt a leggazdagabb. Felsorolva a vagyonában: 9 hizott ökör, 22 üsző, 16 borjú, 6 ló. Volt még korcsmája és serfőzője (braxa). Évi jövedelme, mint adóalap: 2700 frt. s 2600 frt árendát fizet. Tűrelmi adója 15 irt.

A makói zsidóság lélekszáma 1773-ban — családfők, háznép cselédség — 158. Az ötven hitközségi tag közül negyven volt megadóztatva. A földesúri, vagy védelmi adót, mely mindegyik számára 4 frt. 30., az ifjú házasoknak (neosponsus) nem kellett fizetniük. A gazdasági helyzet általában szegényes. A legtöbben nyersbőrrel üzérkednek, de akad iparosjs, Akárhánynak van 1—2 lova, mert a falvakat járták mint házalók.

Az iparosság százfélekep gátolt kenyérkereset volt a zsidónak nálunk is, másutt is. A céhek nem fogadták be a zsidót, hogy lehe-

*) Kittsee (Köpcsény).

tetlenné tegyék a versenyt, de meg vallásos jellegük miatt sem. Épp azért feltűnő s a makói nép vallási türelmességének ragyogó bizonyossága, hogy pl. a szabó;céh már 1818-ban fölveszi tagjai közé a zsidókat is s hogy minden hitbeli akadályt elhárítson az útból, külön esküformulát engedélyez a számukra.

Az Izraelita Mesterek eskü letelele)*

Én N. N. Esküszöm az egy igaz élő Istenre, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istenére, hogy stb.

Az 1818 március 24-én tartott céh-gyűlés jegyzőkönyvében olvassuk, hogy „az Izraeliták részéről az Szabó Mesterek az betűletes Szabó Cébe be vétettek az következő pontozatok alatt. 1 szór. Hogy az rendes Privilegium pótolót, a mely reánk, keresztényekre esett, egyenként megadják e szerént legényeket sor szerént tarthatnak. 2 szór. Hogy Inasokat ha kedve volna valamely keresztény gyermeknek nálok lenni az felszabadítatik, de az zsidó gyermek nem szabadítatik fel. 3 szor. Az Zsidó Szabók minden Céh terheitől fel vannak szabadítva, a mellyeket az Céh alapottyában kel betenni egyedül az, hogy egy esztendőben négy kántorkor szükség képpen meg kell jelenni és az kántor pénzt lefizetni“ (kántornap volt, midőn a céh saját költségén tartatott misét s ennek díjazása a kántorpénz). 1820-ban „elvégeztetődött a Commissarius Ur és az egész Céh jelen létében, hogy az Izraeliták Inassai a mikor kitölti az inasi 3 esztendeit az Maisternál, akkor fognak kapni német kuntsaftot, de az legények között az társ poharat duplán fizeti.“ A szabó-céh 1841 július 28-án fogadta be mesternek Krausz Jakabot, vagy az egyesült Ács-Lakatos-Üveges-Kőmíves- és Bádogos Céh Iritz Herrman üveges Mestert 1858 január 11-én. A céhek az ilyen képesítésről s befogadtatásról! Mesterlevelet adtak.

A fentebbi kimutatásban kerül egy pár meglepő, eddig ismeretlen adat. Megtudjuk a névsorból azt is, hogy nem Júda jójajévi volt a makói hitközség első rabbija (1778—1824), mint a köztudat véli, hanem már 1773-ban szerepel itt Szélík (helyesen írva: Zélíg) Jakab rabbi,. Aztán lajstromunk említi Josef Moyzsés Ludi Magister (néptánító). A rabbi is, a tanító is külön-külön hitközségi épületben lakott: a két ház becsértéke 100-4—50 frt. Ez a gondoskodás arra vall, hogy a makói község nemcsak ér-

*) Erre az adatra Dr. Bálint-Nagy István főorvos hívta föl figyelmemet s a céh-könyvet Papp József ipartestületi elnök úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

zékkel bírt az egyházi élet legfontosabb követelményei iránt, hanem anyagiakban is fejlődhetett mert kétszeres háziúr, ami az ingatlanok szerény értéke dacára is számottevő körülmény. Zélig Jakab rabbi évi fizetése 75, Josef Moyzsos tanítóé 50 és Herschl Jakab rabbihelyettesé (judex) 30 frt. volt.

A hitközségi iskolázás régiségét bizonyítja, illetve az itt tárgyalt adatokkal összhangzó, a mit Dr. Fináczy Ernő könyvében¹⁾ olvasunk: Végül, jóllehet teljes bizonyossággal állíthatni, hogy az *izraeliták* mindenütt, a hol néhány család együttélése megvolt engedve, a család körében, esetleg magánjellegű iskolákban héber nyelvre, írásra, olvasásra és számolásra megtanították gyermekeiket,²⁾ az alapul vett hivatalos források erre nézve csak egyetlen egy adatot tartalmaznak. E szerint ugyanis izraelita népiskola Jyaló[^]. színűleg magánjelleggel) voltCsanádmegyében,Makón[^]. A tanító, Ascher Zakariás, 18 izraelita növendéket oktatott az „olvasás elemeitől a bibliáig“ s ezért a gyermekek szüleitől évi 60 frt. fizetést kapott. [^]Fináczynek ezen adata az 1770—71. évi összeírásra vonatkozik. Tehát ezen időpontig nyúlik vissza a hitközségi népoktatás eredete: a *makói zsidóságé, e téren az elsőség*, Josef IWoyzsos, a kit a levéltári följegyzés említ (1773), a Fináczynál megnevezett Ascher Zakariás utóda lehetett. Hogy ennek az iskolája talán magánjellegű volt? Mellékes; az nem rontja le a kultúrtörténeti jelentőségét. Bizonyos, hogy 1787-ben az iskola már hitközségi intézmény; Lissauer, a hitközségi jegyző tanított benne³⁾. Az 1775. évi conscriptióban 53 hitközségi tag; persze, legnagyobbrészt az előí> biből ismert nevek, köztük Zélig rabbi és Josef Moyzsos tanító, de ez utóbbi másod magával. A községben már két tanító működik. Az újabbik: Izsák Moyzsos (praeceptofpUerörüniX 7Í haladás annál figyelemreméltóbb, mert a község tagjai nem jutnak lélekzethez a sok adótól. A Tolerantzaxé megsanyargatta a hitközségeket. Itt Makón pTTáz 1785. évre 114, 1786-ra 441, 1787-re ugyancsak 441 frt. volt a különféle kivetés — belefoglalva egyéb fizetségek is a jelzett összegekbe — s a 996 írtra 1788-ban még 595-tel tartoztak⁴⁾. Lübeck Ábrahám zsidóbíró kéri meg a megyénél, hogy évi részletekben

¹⁾ A magyarországi közoktatás története Mária Terézia kólában I. 2³3.

²⁾ Ehhez jegyzet: a váci püspök 1777-ben jelenti, hogy az izraeliták Izsák községben iskolát nyitottak s kéri azonnali bezárását. (A bezárás nem történt meg.)

³⁾ Bernhard Mandl: Das jüdische Schulwesen in Ungarn unter Kaiser Josef II. (Budapest, 1903. 36. 1)

⁴⁾ Árva János: Marosvidék 1924. évi december 25. szám.

törleszthessék a hátralékot. A megye kiküldi az egyik szolgabíró, hogy vizsgálja meg az ügyet s tájékoztódjék a zsidók vagyoni helyzetéről, a ki jelentésében elmondja, hogy feladatát nem teljesíthette, mert a legtöbb zsidó távol, Zemplénben s egyebütt kereskednek s csak hetek múlva térnek vissza. Hivatkozik Wolf Kohn adószedő jegyzékére, melyből kitűnik, hogy a zsidók havi részletekben fizetgették nála az adójukat. A következő névsor maradt ránk e korból (1788): Izsák Löbl Paschkes, Dávid Löbl Stark, Aaron Rössel, Moises Löbl Tröph, Sámuel Michl Lewy, Löbl Lewy, Wolf Löbl Iritz, Michl Jákob Schateles, Isak Jakab Plon, Ádám Löbl Drucker, Herschl Klein, Moises Lázár Kranzler, Löbl M. Manheimer, Moises Löbl Iritz, Wolf Isak Klein, Herschl Löbl Drucker, Ignaz Löbl Edeles, Simon Spitzer, Moises Löbl Stindel, Jákob Hersch Pollák, Jákob Joseph Pollák, Ábrahám Lübeck, Sámuel Reindler, Fillip Náthán Gros, Moises Dávid Gatschkes, Ignaz Pollák, Herschl Löbl Buchbinder, Ignaz Jónás Purjes, Aaron Moises Böhm, Isak Herschl Spira.

A „Makai Izralita Községnek az 1824⁵. Esztendei Dicalis Conscriptiója“, melyet Sveiczter Fábían hitközségi-jegyző készített, 154 nevet tartalmaz. A felsoroltak közül nyolcán nem itt laktak, tehát 146 volt a helybeli. Tekintélyes szám ez a 104 év előtti népesség. Rendkívül érdekes, hogy egy hitközségi tag — Schwartz Jakab — mint öreg „*obsitos katona*“ szerepel. Van egyéb nevezetesség is: két *bakter*. Tudniillik a makói hitközség tartott éjjeli őrköt. Ez az intézmény még 1844-ben is fennállott, amint az alábbi szerződés tanúskodik róla: „Mi alólirott Makói lakosok kötelezzük magunkat in solidum, hogy e mai alant megírt Naptól kezdve a 844-ik év Sz. György napjáig bezárólag feendő éjjelenként! strázsálási kötelességünket minden estvéli hét órán kezdve reggeli hat óráig az illető község uttszáin óránként kiáltván 's türkölvén felvigyázni mindenütt hiba nélkül hűségesen tartozunk... az érintett uttszákon üdöröl üdőre előadandó hidak igazítását vagy pedig a be rekedt árkok kitisztítását is, a midőn kívántatik, annak kifogáson túl tellyesíteni kötelességünknek esmérjük és tartjuk. Mellyek következtében az illető Elöljárók ebbeli felvállalt kötelességünk híven leendő teljesítéséért minékünk a fent kitett időre alku szerént — 's pedig ötnek 25, egynek pedig 20 váltói fkát fizetni kötelesek úgy, hogy 1844 jan. 1.-ső napján egy harmad részt, az 1844-dik év József napjára ismét egy harmad részt, végre az utolsó részt Sz György napjára kinek kinek közzülünk meg-

adni fogják a mikor kötelesek leszünk az éjjeli Vigyázás bátorságára által vett Lándzsákat és kürtöket az illető községi Biztosnak hiba nélkül vissza szolgáltatni“ . . . Költ Makón, Jan. 1. 844. Gombo Moses Biró, Fischer Marcus Esküdt’).

A türelmi adóval összefüggésben találkozunk először a vidéki zsidósággal is. Íme, az 1835. évi kiadás.

Tor nya:

1. Fisser Jakab	—	12—	frt. pengőben
2. Stern Ferentz	—	5—	frt. „
3. Hakker Salamon	—	4—	frt. „
4. Stern Simon	—	1·12	frt. „
5. Büchler Moyses	—	1—	frt. „
6. Kohn Moyses	—	—	—
7. Lövy Ábrahám	—	1·12	frt. „
8. Hakker Mayer	—	2—	frt. „

Battonya:

1. Bachruch Bernád	14—	frt. pengőben
2. Bachruch Joachim	8—	frt. "
3. Fisser Sallamon —	8—	frt. "
4. Bachruch Moritz	8—	frt. "
5. Steiner Simon —	2—	frt. "
6. Steiner Pál —	2—	frt. "
7. Grosz Ignázt —	1—	frt. "
8. Kramer Máyer —	2—	frt. "
9. Kleinmann Máyer	1—	frt. "
10. Steiner Lepold —	2—	frt. "
11. Kernheim Moyses	1—	frt. "
12. Herstein Isák kormáros	1·12	frt. "
13. Sulhof Mátyás számvevő	2—	frt. "
14. Hertzog Moyses —	2—	frt. "
15. Todisz Hermann	4—	frt. "

Dom begyháza:

1. Ignázt Dávid	—	2—	frt. pengőben
-----------------	---	----	---------------

) 1844 októberében a főszolgabíró utasítja a hitközséget, hogy az örök számát 8-ra emelje, még pedig „a piatzon lévő s a kisebb Ultszai izraeliták a keresztény részről fogadott öröknek fizetvén, mivel ez két helyen a keresztény Népeesség sokkal felül haladja az Izraeliták számát; ellenben a jeles két nagy Izraelita Uttszán az Izraelita nép sora több, a kevés számú keresztények ide hozzánk fizessék ebbeli díjokat...“

Kováts háza:

1. Rosenfeld Löbl	— — — — —	1— frt. pengőben
2. Seinberger Izráel	— — — — —	2— frt. „
3. Ignácz Josef	— — — — —	3— frt. „
4. Satelesz Herman	— — — — —	1'24 frt. „

Kiss Iratos:

1. Spitzer Isák	— — — — —	2— frt. pengőben
-----------------	-----------	------------------

Apátza:

1, Kóhn Árcn	— — — — —	4— frt. pengőben
--------------	-----------	------------------

Képzeltetjük, hogy az adószedő mennyi fáradságot és felelősséget vállalt.

A hitközség így emlékszik meg (1841) pl. Löwenbach János sütőmesterről, a ki esküdt (előljáró) is volt. „ . . . már néhány évек óta a' Türelmi adó be Szedésére Perczeptornak ki neveztetvén, fel vállalt terhes hivatatasának tökéletesen meg felelt 's ezen adó be Szedési hivatalát jelenleg is viselvén, bizodalmunkat méltán bírja“ . . .

A mind keservesebb türelmi adó-mizériák közt a makói zsidóság belátja, hogy pillanatnyi engedmények nem oldhatják meg a fájó kérdést, hanem gyökeres intézkedést tartana szükségesnek, hogy a türelmi adó a jogegyenlőség nevében eltöröltesék. Polgári öntudatosságra s politikai érzékre vall, hogy nemcsak szánalomkeltő rimánkodást hallat, hanem a magasabb közéleti s emberiségi szempontokat is hangoztatja a Syeiczter Fábián szerkesztette fölirat, mely kivált az ily kérvényekben akkortájt divó szónokiassággal, egyetlen, megállás nélkül való periódusba fogja az egész előterjesztést. A T. Ns. Vármegyéhez a türelmi adó megszüntetése érdekében ily foglalatú esedező Levél beadattatott (1842 április 5.): „Tekintetes Karok 's Rendek I Kegyes Pártfogó Uraink! — A Királyi Makai Só hivatalnak f. é. Mártius 10én Tekintetes Vásárhely János Első Al Ispány Úrhoz be nyújtott 's annak úttján velünk közöltetett azon írásbeli kérése következtére — mi szerént a' Türelmi (Tolerantialis) adóbeli 2836 forint s 38 krajtzárt pengőben tévő tartozásunk le fizetése érdekében valamely Kegyes Rendelést tenni méltóztatna — nyomattatásunk sullyát méllyen érezve a' Tekéntetes Karok és Rendeknek a szegény adózó Nép könnyítését nemcsak szíveken viselő, hanem tetteleg is számtalanszor éreztetve be bizonyított nagy Lelkü kö-

nyörületessége előtt legmélyebb alázattal le borúivá, a' végett esedezni bátorkodunk: mi szerént irgalmasan tekintvén a' haladó kor azonn üdvös szellemét, mellynél fogva (az okos lélekkel fel ruháztatott ember nem el nyomatásra lévén teremtvé, hanem hogy az egész emberi Nemzet egyforma emberi jogokkal bírván, egyesülve feleljen meg rendeltetése ki tűzött czéljának, mely a' költsönös bizodalom, szeretet, egyetértés, (és jól tételbe központosul: továbbá ezen ditső boldog Hazában, Vas, Zala, Győr, 's több Tettes Megyék által, Világszerte a' Hírlapokban is nyilvánítva meg pendített azon indítványt is, mellynél fogva, nyomatott Nemzetünk úgy tekinttetne, mint valódi ember társ, a Honn egyéb adózó polgáraival egyenlő jogokat élvezvén, az úgy nevezett Tolerantiális igen terhes adónak végképpen! el töröltetéséért a' Felség annak úttján alázatosan meg kérettesen; annyival is inkább, minél igazabb Nemzetünk igen nagy el szegényedése 's ebbeli adó fizetési tehetetlensége; e' végből a' Tekéntetes Karok és Rendek, mint a' haladás elő mozdító, a' valódi jól lét erős Örei, és az adózó Nép lelkes pártfogói, ezen igen terhes Türedelmi adónak minél előbbi meg szüntetése ércemében, hathatós 's kegyes közbe vetések 's pártfogásokkal annak úttján ki eszközölk lenni, az által bennünket meg vigasztaltatni legkegyelmesben méltóztassanak. Hódoló legmélyebb Tisztelettel lévén stb.“

Sveiczer széles látóköre kiterjedt az országos jelentőségű zsidó ügyekre is. Az emancipációs viták során főlemeli szavát a méltatlanul megbántott zsidóság. védelmére. Levelet ír Steinhart Jakabnak (később aradi rabbi) Pozsonyba, a ki a Pressburger Zeitung segédszerkesztője volt, sőt 1843-ban „Hírnök“ című sztenografált lapot adott ki.¹⁾ Sveiczer a magyar zsidóság nemzeti törekvéseit, magyarosodását kétségbe vonójágmakat cáfolja: Igen tisztelt Segéd Szerkesztő Ur, kedves drága barátom! Jelen alkalmmal ... el nem mulaszthattam már tovább, hogy barátságodat megkérve, arra ne szállítsam fel, miszerént a folyó (1844) évi Pesti Hírlap 328«« folytatott zsidó emancipáció tárgy olvasása sorában hihetőleg Debreczen követe februárius 9-én tartott beszédében olly csípős 's sértő rágalmakkal áll elő magyarhoni hitsorsosink ellen, mintha azok még az 1840-ik évi 29-ik törvény czikkeiynék sem tettek volna eleget, jelessen, hogy törvényessen

¹⁾ Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története 187.

vezetett anyakönyvünk van-e? és kötelezvényeiket nemzeti nyelven készítik-e? czáfolatul jónak, sőt igen szükségesnek látnám az illető rágalom ellen azon hiteles alakú bizonyítvánnyal fellépni (a Steinhartd Jakabnak küldött anyakönyvi kivonattal), miszerént az illető 's álokoskodású Szónok ur felvilágosíttatván, legalább ez után kivételt tégyen. „Hogy tekintetes nemes Csanád Vármegeyében Makó Várossá Izraelita egész közönsége nemcsak a' kötelezvényeket, de minden hivatalos tárgyakat, légyen az bár tanácsi ülési jk. 's akár minémü nevezendő számadásokat már régebb időktől fogva nemzeti nyelven készíti, a' születtek, házasultak és megholtak anyakönyvét pedig 1837. évi Januártól kezdve nemzeti nyelven törvényessen vezeti Sveiczer Fábián, azon községi hites jegyző, mint vallásos ember által, ki elejétől fogva utolsó lehetéig az áldott magyar nyelvet pártolni meg nem szűnik és így már ez előtt négy ~évvéf,~a midőn az 1840. évi 29. T. Cz. rendeli. Mellybeli barátomnak terhes hivatalbeli foglalatosságaim miatt mind ez mai napig adós maradtam, vagyok illő tisztelettel stb.“

A türelmi adó fizetésétől 1846-ban szabadult meg a magyar zsidóság egy végleges átlány, 1,200 000 frt fejében, a mely összegből a Csanádi zsidókra 4,832 frt. 29 kr jutott. Örvendetes s ünnepi esemény volt a lealázó és községre súlyos terhet rakó intézmény megszüntetése, A makói zsidók hálaadó istentiszteletet tartottak. Emlékét őrzi ez a meghívó: A Püspök-Makói izraelita község ima-házába folyó 1846-dik évi nyárutó 29-dik napján délelőtti 10 órákor egy a Királyi Felség különös kegyelméből az egész Magyarhonban létező izraeliták türelmi adójának végképi eltörlesztése örök emlékéül tartandó rendkívüli örömnünnepi — honi nyelven előterjesztendő — ájtatos szertartásu isteni tisztelet diszesítésére 's ezt követve, ugyanazon nap esti nyolc órákor öröm-ünnep emlékeztetése tekintetéből a község vendéglője nagy termében a nemes megye kórház javára adandó 's fényesen kivilágítva tartandó tánc-vigalombani részvételre Tekintetes Abelesz József orvos tanár urat alázatosan meghívják Püspök-Makói izraelita község bírása, előljárói és egész községre. A bál 119 frtot jövedelmezett a humánus célra. Dr. Abelesz József nagy műveltségű ember volt. Diplomáját a pesti egyetemen szerezte. Értekezése 1835-ben jelent meg (De morbis aetatum vitae humanae).

Biztosra vehető, hogy a hálaadó istentiszteleten a magyar beszédet Sveiczer Fábián (1778—1856) mondta, aki 1809-ben az iskola vezetője lett s évtizedekig volt hitközségi jegyző és anya-

könyvvezető. Meglepően tanult, igen jó tollú ember s tősgyökeresen magyar szavú. A hogy írásaiból kitűnik, jobban tudott magyarul, mint németül. A halotti anyakönyv adatai szerint Makón született. Sveiczer Fábián magyarsága nem könyvekből s gyakorlatból megszerzett nyelvtudás, hanem ízig-vérig való kultúregység a nemzettel. Magyarul — gondolkozott is. Annak a meghívónak fellengző zsúfoltsága, lelkendező dagálya egészen az 1840-esévek hamisítatlan, jellegzetes stílusa. Sveiczer Fábián nemcsak a makói községnek, de az egész magyar zsidóságnak egyik legérdekesebb s legkiválóbb művelődéstörténeti alakja.

Megkapón, izgalmasan jelentős a híradás, melyet a „Vereinigte Ofner-Pester Zeitung“ 1814. évfolyamának 69. számában olvasunk¹⁾: Makó im Csanader Comitat 4. August. Am 2. dieses feierte die hiesige isr. Gemeinde mit ihrem Richter Wolf Naschitz an der Spitze die glückliche Rückkunft Sr. K. K. Majestät, unseres glorreichen Landesvaters aus dem Felde nach Wien. Zu diesem Zwecke war der Tempel mit 210 Lampen prächtig beleuchtet und das Bildnis Sr. Majestät Franz II., umgeben von einem transparenten Lorbeerkrantz am Altar aufgestellt. Es wurden mehrere Psalmen, erst die 18. 21. 24., dann 35. 45. 74, hernach 98. 111. 117. 118. und 145. abgesungen. Eine zweckmässige Predigt in hebräischer, ein Gebet in deutscher und eine Rede in ungarischer Sprache (beide letztere von dem isr. Gemeinde-Notar, Faby Schweitzer gehalten) belehrten die zahlreiche Versammlung mit Nachdruck und Wärme und eine angestellte Collekte für die verwundeten Krieger und ihre hinterbliebenen Wittwen und Waisen brachte 100 fl. W. W.

Már a külsőségeken is megragadó mozzanat, hogy annak a nemzedéknek vallási gondolkozása nem akadt fenn az uralkodó képének a templomban, az „oltáron“, a tóraszekrény előtt való elhelyezésén. A formáknak ilyenétkép való elrendezése maga is kultúrhistoria, hogy nem szögeztek ellene vallási tilalmat, a mi végtelenül tanulságos. A régi újsághírből kiderül azon országra szóló tény, hogy *a hazai zsidó templomok közt a makói zsinagógában hangzott el legelőször magyar prédikáció*: Jwciczer Fábián mondta 1814 augusztus 2-án. A makói zsidók lelkesedéssel várták József nádor 50 éves jubileumának ünnepét is. (1846 május 1), melynek előkészítése végett a pesti hitközség tanácskozársra hívta

¹⁾ Mandl Bernát tanár úr közlése.

a többi hitközséget. A miénk 1845 Őszhó 26-án kijelenti, hogy „ezennel Dr. Puliczner Mihály és Nágel Sámson Urakat fel hatalmazzuk 's édes Hazánk 's szeretve tisztelt Kormányzónk eránt nyilvánítandó buzgó rokonszenvű keblünk érzelmnek közlése és kitárása közt oda utasítottuk, miképpen tisztelt Választottjaink a felhívott levél értelmében, minden a fél százados ünnep érdemében elő fordulandó Végzéshez magokat alkalmazva — egyedüli kérésünk Nagy Érdemű Atyánkfiái előtt oda terjed, hogy mi után Lakos társaink nagyobb része e f. évben a rendkívüli felhő szakadásokban 's egyéb elemi csapásokban köz tudomány szerént leírhatatlanul megkárosodván szerencsétlenné lettek, az e részbeni meg kívántató hozzá járulásunkat függőbe hagyatván, fent említett Tiszt. Választottjaink hon érkezével nyolcz napok alatt általunk teendő végső nyilatkozatunkat jóvá hagyni szíveskedjenek Gombó Mózes Bíró Stern Eliás, Löffler Lőrintz, Reiner Sámuel Esküdtek.

Sveiczner Fábián buzgó magyarsága az anyakönyvvezetésben is érvényesül; még a Bach-korszakbani seniJtér Áfa német hyelvre. Ügyesen, szellemesen magyarosít pl. a néhai aradi főrabbi, Dr. Rosenberg Sándor apját Rosenberg *Orbán*nak írja (Reubén helyett, az összehangzás révén). És olvassuk a „kisdedeknek“ nemcsak mindig helyes hangzású, vagy népies veretű bibliai neveit, pl. Rébék, hanem az általánosan dívó polgári neveket is: Béla, Sándor, Sebestyén, Kálmán, Farkas. Vagy: Borbála, Erzsébet, Mária, Aranyka, Julianna, Ida, Zsuzsanna, Matild, Karolina. A szülők foglalkozásának rovatában pedig: megyei tiszt, sebész, tanító, nemzeti tanító (1838), oktató (1848), tiszteletbeli *káplán* (rabbi-helyettes. 1841), kántor, éneklő, községi metsző (1851), rajzoló (1837), lajstromozó (1849), községi cseléd, szolga, *komédiás* (1837); ez utóbbi egy másik bejegyzésnél: *alakos* (1840) és *kedvszerző* (1843); a féle bohóckodó ezermester, u. n. „marsalik“ lehetett. Kereskedő, nagy kereskedő (1851), kiss kereskedő, fűszerkereskedő, (1850), boltos, kiss boltos, portékás, kalmár (1849). házaló, koldus, korcsmáros, szabó, német varga (1847), német szűts (1849), szobafestő, kovács (1838), bádogos, arany- 's ezüstművész (1848), ötvös, piparezelő (1838), székkáló (1838), mészáros, üveges, dohány vágó, paplanos, asztalos, árendás (1837), számtartó (1843), haszonbérlo, kávé (1837), pálinkafőző, olajkészítő, vendéglős, sapkakészítő, vattakészítő, szattyánkészítő (1851), gombkötő, könyvkötő, pékmester, sütőmester (1851), földműves (1849), német csizmadia (1837), tímár, cipős (1850), kocsis (1848). Mindezen adatok nemcsak

nyelvi, de gazdaságtörténeti szempontból is följegyzésre méltók.

A sorozatban említett „megyei tiszt, sebész“ Dr. Eisenstein Ignác volt, aki az 1831. évi kolerajárvány idején telepedett Makóra s itt működött 1847-ig. A közegészségügyi utasítások azt is követelték, hogy „a’ Megyebeli orvosok a Megye által felosztattassanak s különösen a zsidók terhére és Makón lakó zsidó Orvos felfogadtasson“ ... A hitközség be is rendezett külön járványkórházat, melynek költségeit — 253 frtot — 1835-ben visszafizette a nemesi kasszába, a honnan kölcsön vette. Midőn a megygjiatárát elzárták őrséggel, a zsidók öt vesztegzár-ört állítottak a vásárhelyi útig és kettőt az apátfalvi oromig a töltésen.¹⁾ A járvány éve gazdaságilag is siralmas volt a zsidókra. kolera miatt nem kereskedhettek a hitközségben nyolevan család nyomorgott, türelmi adójuk átesem tudták fizetni Kíméletért esedeznekThogy mihelyt „környüllásaik csak valamennyire is jobbá változnak a’ kereskedés folyamtaiba tétele által, azon fognak igyekezni, hogy türelmi adójukat leróvják.“

hitközség az életviszonyok küzdelmességében is sokat áldozott intézményeire, Új kórháza volt már 1840-ben, melynek ellátása temérdek gondot-bajt okozott úgy. hogy 1842. aug. 21-én az előljárók jelentik az uradalmi tisztségnek „miután a’ beteg ápoló egyesület Gondnokai, kik már mintegy két évvel ezelőtt, a’ tudva lévő helyen újonnan felállított kórházat építettek a’ melly is fundus hijánnya miatt, szabad adakozásokból valamennyire létesülésre jött ugyan; de, mivel azt mindez ideig kamatos pénzek nyomván, attól magukat felmentetni kívánnák, a’ községtől felségéi lést kértek“... 600 frt. segélyre volt szükségük; ez összegnek a hitközségi pénztárból való kiutalására kellett a földesúri hatóság engedélye. 1847-ben, az „országszerte uralkodó nagy drágaság“ miatt fölvelt 1000 frt. inségkölcsönből is 175 frtot juttatnak „a keblünkben! kórház szükségletei fedezésére“. Derekasán működött a „Jótekonv Egyesület“ is, melyet a hitközség ifjúsága-alapított 1843-baiL—

A nagy kolerajárvány idején a helytartótanáctól leküldött orvosok közt zsidók is voltak: Schönstein Jónathán seborvos, aki Palotán és Pitvarosóftmüködött. Neumann Henrik Nagylakon, a ki ott is halt meg a kolerában. Magános, idegen ember volt; a hatóság kerestette a hozzátartozóit. A kolera „gyógyításában“ sokat szerepelt az érvágás, vagy a piócák által való vérelvonás, a mit

¹⁾ Dr. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanádvármegyében 21. és 84. l.

derűre-borúra minden betegségben kipróbáltak. Csanádmegyében nagyon fejlett volt a „piotza fogás és kereskedés“. A makói járásban, a püspöki uradalom tenyészetének Ujhely Sámuel volt a bérlője s 37 p. 30 kr. bért fizetett a püspöknek. Volt olyan év, hogy a bérlő 10—15 mázsát eladott a pesti nagykereskedőknek. A nagylaki járás bérlői pedig, Spiró Hermann és Fein Ábrahám, évente 24 mázsánál is többet eladtak egy Batt nevű francia kereskedőnek, mázsáját 250 írtért. A helytartótanács megtiltotta a kivített (1834) gyógyászati érdekből.¹⁾

Végleges kimutatás szerint Csanádmegyében 23 zsidó halt el: 14 makói, 5 nagylaki és 4 battonyai. Ez az adat, — mint Dr. Bálint Nagy István megjegyzi — nem megbízható, mert a halál okát, hogy kolera volt-e, vagy egyéb betegség, nem mindig tudták megállapítani. Később (1840) ezek a zsidó seborvosok szerepeltek a vidéken: Kollek Ferencz(Battonya) és Wilhelm Ferdinánd (Nagylakba ki csak németül tudott; ez előbbi magyarul is.

A hivatalos írárok dicsérettel szólnak egy híres javasasszonyról, Gersony József makói zsidónak feleségéről. A városi tanácsülés (1822. márc. 22) a földesúr pártfogásába ajánlja, mert „számos nyomorultakat, a kik terhes nyavajákban sínylődtek, kevés jutalomért szerencsésen kigyógyított, így 1. Papós Pál 8 esztendő fiának ujját, mely töből elszakadt, valamint feleségét is nagy betegségéből meggyógyította. 2. Papós Imre 10 esztendő fiának ujját, mely töből elszakadt, valamint feleségét is nagy betegségéből meggyógyította. 3. Martonosi József menyecske leányának Tamasi Jánosnénak nyakát, melyen támadott daganat miatt három hónapig ágyban feküdt, öt heti kúrálás után szerencsésen meggyógyította. 4. Somogyi Antalnak ujját, melyen mérges támadás volt, begyógyította, ugyanannak leányának lábát, melyen mind a tiz ujjai elszakadoztak s lábszáráról a hús lerothadt úgy, hogy a khirurgus úr annak elvágását javasolta, annyira orvosolta, hogy már a lábán járhatott.“ E hiszékenységen nincs mit csodálkoznunk; a kuruzslás ma is virágzik. Különben a zsidók már a középkorban szerették az orvosi hivatást; jeles művelői voltak e tudománynak s akárhányan pápák, császárok, fejedelmek udvari orvosai. De a zsidó mint — paciens is becsülte az orvostudományt. Midőn a megye sürgette a városnál, hogy a közegészségügy gondozását diplomás orvosra bízza, a tanács ezt válaszolja: „Itt az orvos az uraságokon

²⁾ u. o. 79—80. 1.)

kívül leginkább csak a zsidóknak kell, de mutatja az is, hogy szombati napon, mikor a zsidók orvosságot nem vesznek be, a patika jövedelem megszűlik. A köznép, ha baja esik, magát a természetre bízza, vagy kuruzslókhoz, kenő-fenőkhöz folyamodik.“ A városi tanácsnak e feleletében j. zsidókra jellemző megállapítás: az egészséggel való jörődés. A megye komolyan vette a közegészségügyet. Látjuk abból is, hogy Klein Moyses „Makai Izraelitának“ Köhler Antal seborvos elleni panaszában (1829) a zsidó panaszosnak ad igazat, a mi egyúttal példás elfogulatlanságról is tanúskodik, mert száz évvel ezelőtt nem volt oly természetes, hogy a zsidónak akár a napnál is fényesebb igazsága érvényesüljön. Klein Mózes följelentést tett, hogy „Makón a Sidó utzában levő Megyebeli Seborvos kvártélyá lábában készült ujj kőfal kerítés alatt egy vizeresztő lyuk lévén, azon a kiereszteni szokott víz mindenkor az ő udvarára foly által s ott mind alacsonyabb helyen leomlással, gyermekeit pedig bele halás veszedelmével fenyegeti.“ A seborvos még állati tetemeket is átdobott a zsidó udvarára. A megye utasítást ad, hogy „Köhler Antal Seborvos úr az eránt, hogy ollyatén nem tsak botránkoztató, de az Emberi Egészségre nézve is (a melynek fenntartása gyakorlandó szorgalmatos felvigyázás nékie inkább hivatalos kötelességébe áll) felette veszedelmes cselekedet, elkövetésétől magát ezentúl tartóztassa.“¹⁾

Csanádmegye a reformkorszakban is kitűnt közéleti szellemének liberalizmusával. Pl. az 1840. évi 29. te. végrehajtása, a mely törvény megadta a zsidóknak városokban való letelepedés jogát — a bányavárosok kivételével — s létfentartó munkájuk körén tágitott, sokfelé akadályokba ütközött, de Csanádban magok a Rendekek kérik Eisensteinnak megyei sebésszé való kinevezését, a minek megtörténtét (1842) köszönettel fogadják. Vagy az 1843—44. évi országgyűlésen, melyen nagy viták zajlanak az emancipáció körül, Csanád követe, Bánhid, külföldi példák alapján pártolta az ügyet. Ugyanakkor a liberálisok egyik vezére, Kállay Ödön, az emancipáció ellenzőinek azon vádjával szemben, hogy a zsidók nem szeretik a földművelést, hangoztatja, hogy Csanádban zsidó földműves is van,²⁾ A zsidók iránt csak becslést gerjeszthetett az olyan egyéniség, mint Sveiczter Fábían, kinek magyarsága itt nálunk

¹⁾ Ezen orvostörténeti adatokat Dr. Bálint Nagy István főorvos úr volt szíves közölni velem.

²⁾ Csetényi Imre: Adalékok a magyar zsidóság reformkorszakbeli történetéhez 17. 26. 27.

megfelelő társadalmi légkörre talált. A családok életében is otthon volt a magyar szó, mint ezt egy-egy ünnepi esemény írásos emléke pl. ez a házavatási köszöntő bizonyítja. Levelekkel, virágokkal körülfestett lapon e naiv, döcögős rigmusok:

Püspök Makó Várossá érdemtellyes Lakossá Stern Simon Ur, és drága Neje Újhelyi Anna asszonyság tiszteletére, ujjonatan épített Házok elkészültekor szenteltetett

EMLÉKÜL

Ki földi életét gondol erányozza	Midőn új Házatok erős fala között
Az az ég áldását magára halmozza	Éltek, melyben csendes nyugalom között
S úgy igyekszik folyvást előmenetelét	Szorgalmatok bérét, mely méltán tiétek
Munkálni, hogy áldják minden léteit	Megelégedés és békével éljétek.
Az ilyenek szívét az örömök árja	Kedves gyermekeitek társalgása között
Művekért, még ez életben átjárja.	Legyetek évenként boldog s örömözőtt.
	Betses munkásságtok hasznait, haladék
A jövők pedig ezen Öröm érzet	Nélkül, mindég áldja a* késő maradék
Vellük meg érdemlett jutalmakat érzet	Hosszú üdők után majdan mennjétek be
Illy ritka szorgalmú érdemes házaspár	Az ily jöknak készült lakba, a menyekbe
Reátok is méltán ilyen jutalom vár	S hogy ekképp teljenek e' hív pár napjai
Kiket iparotok bőv munkásságának	Ezek Tisztelőjük szívből jött szavai.
Gyümöltei máre' földön meg áldanak.	<i>SVEICZER FÁBIÁN</i>
	hites Jegyzőnek.

Makón Julius 5-kén 1846.

J^hyeiczter Fábíán szellemi s társadalmi műveltsége nagy tekintélyt szerzett neki a keresztény

körökben,, a hivatalos világban is. Meghitt hangon leveleznek vele a híres közéleti nagyságok. Már a megszólítás is sokat mond: Édes Nótárius Ur! Publicálja ki a Templomban kérem, hogy e holnap 18-n az az Szerdán nállam Licitation külömféle ezüst készületek, Fegyverek, Tajték Pipák, Nyoszolák, Olmáriumok, Hintók, szobába való Tepikek és 4 akó Ménesi Auszprugok (Ausbruch: aszubor) el fognak adatni, a licitatio kezdődni fog dél utáni Három órakor. Makón September 14-én 1833. Nyéky László. A levél írója előkelő vármegyei úr volt, a hivatali élet kiváló vezéralakja.

Vagy egy hatósági megkeresés Gregor István jegyzőtől (1843): Kedves Collega Ur! Ne sajnálja az Imaház előtt még ma kipublicálni, hogy Makó Városa 10 Úrbéri korcsmáit és évenként esendő 3 Vásárjait 3 egymásután következő évekre, jövő Szerdán reggeli 10 órakor a Városházánál tartandó Árverés útján kiadandja haszonbérbe, mellyhez mindenki bánom pénzelt ellátva ezennel meghivatlatik. Melly kérésem után vagyok kész szolgálja Makón Aug. 19. 1843. Gregor István. A megkeresés külső lapjára följegyezve:

Kihirdettetett Aug. 19.én 1843 *a vetsernyei áhítatosság után*. Bámulatos, hogy az akkori időkben a héber nyelvnek s a vallási ismereteknek nagy tudósa — a „mórénu“ (tanítónk) címmel ékeskedett és „tiszteletbeli Rabin“-nak nevezte magát — még a hitéleti fogalmak jelzésére is fölhasználja a kínálkozó analógiákat; de egész lényében át volt hatva a legbensőbb társadalmi s kulturális közösség szellemétől. Ő a hitközszégi élet factotuma. Végeszakadatlan levelezés a hatóságokkal, melyet megkívánt a hitközszégi jogi helyzete.

Hogy mikép értékelte a hatóság is Sveiczer közhasznú, kitűnő munkásságát, hadd beszéljen róla a halála után Polner Lajos cs. kin szolgabíró által a községhez intézett részvétírat, melyben a hívek áldozatkész figyelmébe ajánlja Sveiczer emlékét s küzködő családjának sorsát (1856. dec. 18).. „„ Sveiczer Fábán jegyzőjük .. . valamint az öszves, úgy egyes hitrokonainak ügyét magáévá tette nemcsak, hanem példátlan fáradozása és részvételével, lelkes iparral 's finom tapintattal kivinni s kívánt eredménnyel tette érelni igyekezett, mit e hivatal is a' békén nyugvó hamvai becsüllésére s tiszteletére elesmér 's midőn ezt teszi, nem kételkedik abba, hogy egy is találkozzon az Izraelita hitrokon felekezeti között, ki az elhunytak érdemeit úgy mint hivatalnokának nemcsak, hanem mint valódi emberbarátjának, közbenjárójának, ügyében fáradozójának el nem esmerné, a hátra hagyott családja szükségét és nyomorát ne tudná 's azon enyhíteni ne buzgolkodnék.

Felteszi tehát az Izraelita Egyház öszves, mint egyes híveiről e hivatal azt, hogy a mint 'a boldogultnak annyi hosszú éveken által mindég tanúsított ernyedetlen közben járója nyugvó hamvai megtiszteltetésére emléket emel. Úgy általán ösmert nyomorral 's szükséggel küzdő családjának vigasztalására az elhunyt által úgyis érdemeihez képeest igen gyéren jutalmazott egész fizetése megajánlása, 's pontos kiszolgáltatásával özvegye 's elmebeteg hátrahagyott leánya bánatos könnyeik letörlesztésére meg ajánlja 's veszteségeiket némükép ezen emberi szép tettel enyhíteni el nem mulasztják. E hivatal pedig mit se kívánhat emberszeretetből jobbat és kívánatosabbat mint azt, hogy a' Gondviselés adjon az Egyház közönségének oly egyént ki csak némüleg is az Elhunytak tudva lévő 's e hivatal által is elesmért, közben járó szép tehetségét örökölje. Úgy nyűgöt lehet a közönség öszvesen és fejenként is, hogy Tz elhunyt és családja eránt teendő segéllezésén a Gondviselésnek áldása és örszeme vigyázand felettek.“

2. A hitközség jogi helyzete. A makói zsidók 1848/49-ben.

A magyarországi zsidó hitközségek igazgatását a II. József császár rendeletére a helytartótanács által 1787-ben 11.868. sz. alatt kiadott s a megyéknek megküldött szabályzat állapította meg. Ez az intézkedés érvényben maradt egész 1848-ig. A községkormányzat a földesúri hatóságnak volt alárendelve. Az eljárók választása egy uradalmi tisztviselő jelenlétében ment végbe, a ki három jelöltet ajánlott a bírói (elnöki) állásra s ezek közül kellett választani. Az eljáróság köteles volt a számadásokat betérjeszteni a földesúri hivatalhoz, mely felügyelt az eljárók egyházi ténykedésére, különféle utasításokat adott, legjobb belátása szerint. Általában a helyesen indokolt előterjesztések méltánylásra találtak az uradalmi tisztségnél. A hívek magánjogi ügyei is, adás-vételi, házassági szerződések, adóslevelek a gyámsága alá tartoztak. Polgári, vagy büntető perek szintén hozzá, vagy a megyéhez kerültek, szintúgy az egyházat ért sérelmek miatti panaszok. A földesúr — a Csanádi püspök — s a megye igazságot tett, ha a község, vagy egyéneinek joga erőszaktól, túlkapástól szenvedett. Pl. 1841 április 20-án a község kénytelen a földesúri hatóság elé terjeszteni azon törvénybe ütköző esetet „mi szerint a Város Bírái a község teheneit az eddig adózói jogunk 's gyakorlott szokásunk datzára a közönséges legeltetéstől letiltották“... Üldözésről, kiűzésről nem beszél a csanádmegyei zsidók története. A Kossuth-utcai temetőben nyugvó „szent“ (vértanú), Dávid b. Naftáli nem zsidó-üldözésnek lett az áldozata, hanem elhárítandó a komolyabb veszélyt — zsidó házalók és a rájuk támadó utasok verekedésében az utóbbiak egyike elesett — önként vállalta a martiriumot. (1779).

A hitközség a földesúrnak védelmi adót fizetett. Szerződésbe foglalták a kötelességeket és a jogokat. Bemutatunk egy ilyen aktát 1802-ből?)

¹⁾ Dr. Eperjesy Kálmán tanár úr kódere a püspöki irattárból.

SZERZŐDÉS

Méltóságos Csanádi püspök, Kőszeghy László Ur önagysága egyrésztől, más résztől pedig Makó Püspöki Mezővárosban lakos zsidó communitas között, ugyancsak Makai Uradalom részéről következő és megmásolhatatlan egyezés tétetett ily conditiók alatt u. m. Primo. Az Mlgos Földes Uraság ámbár száz házzal és hatvanegy ház nélkül való zsidó zsellérekre nézve (kiknek házát szaporítani vagy új házakat építeni, sőt más keresztényektől venni is, hire és engedelme nélkül, kiadatott vagy adandó summának confiscatioja alatt átallyában tiltja) esendő jövedelmeit fellyebb emelhetné, mégis az közöltök tengődő, számosabb szegényeknek sorsát méltó tekintetbe vévén, meghatározta, hogy a míg ezen uradalmat uralkodó felséges fejedelmünknek különös kegyelméből bírni fogja, mindennemű adózásoknak váltsága fejében ezen zsidó communitas esztendőnként Ezer öt száz, az az 1500 Rehnes ft. két fizessen, mely summát fertályesztendőnként jó és folyó pénzben úgy köteleztetik a Communitas Elöljárói által az Uraság kasszájába adminisztrálni quietancia mellett, hogy az angariából²⁾ a másakra semmi ne maradjon, mely anynyival inkább nem is fog megengedtetni, mivel egy mindenikért és mindnyájan egyért in solidum fizetni tartozik.

Secundo. Ezen contractus kezdetit vette mai dátum alatt, az az 15-ik Okt. 18j2-ik Észet, és fog mindaddig voltaképen megtartatni, a míg nevezett Mlgos Püspök Ur önagysága ezen uradalomnak birtokában fog maradni, annak változásával pedig, vagy halálával, ezen contractusnak sem fog ereje lenni, ha csak azt az új successor meg nem fogja erősíteni, az alatt is pedig ennek állandóságára következő conditiók tétetnek.

Tertio. Hogy csak azon egy mészárszék, mely a zsidó utszában, az zsidó községnek költségén építettett és a melyért közelébb tartatott licitatio alkalmatosságával húsz jugorum kasszáitól hozzá nyervén, az Mlgos Földes Uraságnak 330 forint esztendőbeli arendát az Elöljárók ígértek, ebben pedig mindenféle népnek húst adni és vágni szabad lészen; az Nagy Piaczon levő mészárszék pedig, mellyet a zsidó communitas csak egyedül azért vett három esztendőre árendába, mivel azt állította, hogy egyben vágandó kóser hússal az zsidóság bé nem fogja érni, ide nem értődik, hanem különös contractus mellett árendába adatott.

²⁾ Adóösszeg, kötelező fizetség: a görög *angareia* szóból.

Quarto. Hogy a mostani Rosolist égető és áruló özvegy Metzeren nevezetű zsidó asszony, három esztendeig ezen manipulációba ne háborgattassék, kinek úgyis jól készült rosolison kívül semmi más italt confiscatio büntetés alatt árulni nem szabad, de az Rosolist minden embereknek szabadon adhattya, eltelve pedig az három esztendő, ezen módon az Rosolis égetés és árulás is az Communitásnak szabad dispositiojára fog maradni; ez alatt pedig ezen mostani árendatariustól is az Communitás fogja beszedni az esztendőnként esendő 150 ft árendát, melly úgyis már az feljebb kitett Ezer öt száz ft, arendális summába értődik.

Quinto. Hogy az communitas maga népének számára mérendő Kóser bort más Makai lakosnak vagy akárkinek idegennek is árulni ne merészeljen, mert ha ilyen praevaricatioba fog taláztatni, vagy az ellene meg fog bizonyíttatni, annyiszor a menyiszer taláztatik, vagy ellene megbizonyíttatik fog száz forint büntetéssel büntettetni. Nem különben

Sexto. Ha az zsidó Communitas vagy lakosok közül akárki is az Mlgos Uraság hire és engedelme nélkül, ki úgy is Tisztyeibe itten mindenkor jelen vagyon, valamely idegen és jövevény zsidót befogad, az ilyen esetre is annyiszor, a menyiszer tapasztaltad, vagy ellene megbizonyíttatik, az Communitas ötven ft. büntetést fog fizetni és így hatalmába szinte így fog lenni az Communitasnak azon maga féle emberektől is ezen poenalitást megvenni, a kit ez rendelés ellen cselekedni fog tapasztalni, annyival is inkább pedig mivel úgyis mindenkben egy mindnyájáért és mindnyájan egyért felelni és fizetni köteles.

Septimo. Semminémű számadásoknak revisioja vagy Reparitioknak tétele nem fog tétetni Paul Fischer kereskedő nélkül, ha csak ő maga az iránt való megjelenését lehetetlennek nem fogja mutatni, melly oknak superrevisiója pedig ugyan csak az Földes Uraságnak hatalmára fent tartatik, úgy nem különben az bíróválasztásokra nevezett Paul Fischer meg fog jelenni. Azért is

Octavo. Az Uraság Tisztye egyértelembe az Communitással fogja meghatározni az Bíróválasztásra rendelő időt, mellyre kiki megjelenni köteles lészen, mely alkalmatossággal ugyancsak az Uraság Tisztye fog három érdemes személyt bírói hivatalra candidálni, ezek közül pedig egyet bírónak választani és nevezni a' Communitas akarattya fog állani, az Esküiteket pedig: az választott új bíró egyet tetszése szerint, az többit pedig az község

fogja kinevezni, úgy mindazon által hogy ha egyszer ezek az Uraság Tisztye előtt ki fognak neveztetni, azokat semmiféle időben és praetextns alatt az község vagy Communitas az Uraság hire nélkül időnek előtte hivataljából ki nem teheti. Kik által

Nono. Minden rendtartás olly karba állíttassák, hogy ha valaki ellen helyes panasz fog az Uraság Tisztye eleibe jönni, melyet az előljárók valamelly respectusból elvégezni el mulatták, az Uraság Tisztye e végett az Elöljárókat érdemek szerint meg fogja büntetni; ellenben ha az panasz helytelennek, sőt hamis vádolásnak fog találatni, az illyen vakmerő panaszos sem fogja elkerülni érdemlett büntetését rágalmazásáért.

Decimo. Mindennemű adózásokat, mellyek már az poenalitásokon kívül az fellyebb kitett 1500 ft. summában foglaltatnak az Elöljárók Angariatim az Uraság cassájába fognak adminisztrálni, hasonlóképpen az fellyebb kitett váratlan okokból esendő poenalításokat is az Uraság hatalmával fogják beszedeni és adminisztrálni, egyébként pedig

Undecimo. Ha ezen contractusnak akár melly punctumát meg nem tartaná vagy általhágna a Communitas vagy ennek akár-mellyik lakósa, ezen contractusnak semmi állandósága nem fog tovább lenni, hanem az Földes Uraságnak hatalmába fog lenni mindennemű Beneficiumokat maga akarattya szerint vagy licitatoria bocsájtani, vagy tisztyei által adminisztráltatni. Melynek értelme szerint

Duodecimo. Mi is Makó Püspöki Mező városban lakozó zsidó Communitás és egész község, ennek pedig neve alatt a zsidóságnak előljárói magunkat az fellyebb ki tett Conditioknak voltaképpen és változhatatlanul való megtartására kötelezzük olly nyilvánvaló ígérettel és obligatióval hogy egy mindnyájáért és mindnyájan egyért, az Cautiot és fizetést magunkra vállaljuk, e' mellett pedig nyilván is declaráljuk, hogy ha az fellyebb ki tett és nekünk meg is magyarázott punctumoknak akármelly cikkelyét meg nem tartanánk, vagy közüliünk akármellyik meg nem tartaná, ezen contractusnak asonnal semmi ereje ne legyen 's nem is fog lenni, hanem az Mlgos Földes Uraságnak szabadságában legyen, minden némű nekünk engedett és ötét illető Beneficiumokat újjonnan Licitatióba bocsájtani, vagy akarattya szerint való haszonvételre fordítani és magának így rajtunk Földes Urasági hatalommal satisfactiót szerezni.

Mellynek nagyobb erejére és állandóságára adatik ezen Con-

tractus két egyenlő exemplárban mindkét résznek subscriptiója és szokott pecsétje alatt. Makó Püspöki Mező városban az fellyebb kitett Dátum alatt. L. S. Remetei Köszezghy János mp. Plenipotentiarius. L. S. Juden Richter (a neve olvashatatlan) Geschworenen und Samtlcht Oemeinde. Az eredetivel megegyezőnek lenni bizonyítom. Makón Januarius 30-án 1828. L. S. Tarnay Mihály mp. Tettes Ns. Csanád vármegye Fő Szolga Bírāja.

E szerződésből megtudjuk, hogy 1802-ben a makói hitközségnek 161 tagja volt. Köztük száz háztulajdonos, a többi „szellér“. A megszabott föltételek egyike-másika tipikus korlátozás; mára középkorból ismeretes. Pl. a felsőbb engedély nélkül való házvétel, vagy idegen zsidók befogadásának tilalma. Ez utóbbi a hívek lét-fentartását a versenytől akarta megvédeni — a földesúr érdekében, nehogy kereseti viszonyaik leromlása által csökkenjen az adójövedelme. A hitközség jogbiztosítéknak is érezte ezt a szerződést s hivatkozik rá pl. a város bírójához intézett panaszában: Nemzetes és Érdemes Biró Ur I Majd egy Század óta mi szerént Isten jó-voltából a Makai Izraelita község ezen Nagy Méltóságú Püspöki Uradalomban helyeztetett Makó Várossában az Uradalomnak külön tractamentuma alatt átaljános szerződésnél fogva tartatunk, némely királyi haszonvételek a Városétól megkülönbözött jogokkal bírnak; a Város keresztyén lakosítói egészben külön biró 's Elöl-járóság által igazgattatva, külön pecséttel élő el különözött testet formálván, mind adóbeli fizetésére, mind törvényes intézkedéseire nézve, egyedül a N. Méltóságú Földes Uradalom hatósága 's kegyes pártfogása alatt létezvén, azt a fentisztelt Uradalom 1802. évi a Várossal való Urbéri pörben magának — hogy községünk hatásához tartozván, azokkali rendelkezését továbbra is fentartván, ahoz képest nekünk felekezetünk iránti bíraskodási lehetőségét szer, zódésileg adott és azzal felruházott; ezen telyes joggal birt igazainkat mindaddig legkisebb bántatás 's súrlódás nélkül élveztük; azonban nem kevés meg illetődéssel kell tapasztalnom, hogy a Város részéről pecsétek 's lándzsások küldetnek Biróságom alatt lévő lakosokhoz, mely által magamat jogaim gyakorlásiba meg-csonkittatva, sőt igen sérültnek érzem.

Kérem is egész, illendőséggel tisztelt Biró Urat, hogy jö-vendőre ily jogom szembetűnő veszélyeztethető tényeket el távo-lítani 's magamat e tiszta ügyben kíméltetni szíveskedjék, bizo-nyossá tévén Biró Urat, hogy valamint ez előtt, úgy ezeknek

utánna is a törvény szabta úton hitsorsosim ellen a Városi Keresztyén lakosok által elő adandó panaszok elintézendők leendenek, továbbá midőn oly esetek fordulnak elő, melyekben felekezetemből valamely egyénnek mint Tanuk, vagy a tény kivilágosítása tekintetéből szembesítés kívántatódik — azokban azokat az elő bótátandó meg keresés mellett Bíró Úrhoz által rendelni törvényszerű kötelességemnek fogom tartani, illő tisztelettel stb. Nyárutóhó 18-ikán 1845. Löffler Lőrincz, Véber Sámuel Esküdt. Leibnik Hermán Adóvevő.

Persze, leginkább ügyes-bajos felek zokszava üti meg fülünket. Küzködő, gyámolatlan emberek igazságkeresése nem is a falatért, csak egy-egy morzsáért. A szürke, kicsinyesnek látszó, de akkor egész sorstragédiát jelentő jogsérelmek során előbukkan egy *materialista*. Nehogy destrukcióra gondoljunk. Úgy nevezi magát az akkoriban divó üzleti terminológia szerint egy szegény zsidó boltos, vásárló portékás. A kifejezés jóízű furcsasága kedvéért közlöm az egész ügyiratot: Tekintetes Uri-szék 1 Kegyes Uraim! Alább írott a Tekintetes Uri-Széknek kegyes színe eleibe alázatosan terjeszteni kéntelenítették; miképpen a múlt holnapban a kereskedésemnek (tudni illik Materialista kereskedésemet illető Portékákkal) nagyobb folyamattya és Házamnak könnyebb feltartására a Nagylaki privilegiált heti vásárra is a Felességem ki ment, a hol is bé vett szokás szerint botéliás portékámat is úgy mint Liqueert, Tokajt, Rozsolist árulás végett ki raktam és árultam; az az odavaló Kortszmák Arendátora mi nemű okokra való nézve őtet árulásában meggátolt és a mi több tiz Bontelia Rozsolist tölle erőszakossan el is vett. Melly károsításomat mint hogy Ország szerte mindenütt közönségessen szabad az ollyatén portékákkal való Kereskedés nem lévén különösen köz hírül, hogy egyedül tsak Nagylaki Vásárban árulni ne legyen szabad. Arra való nézve egész alázatossággal esedezek a Tekintetes Uri-Széknek, méltóztassék károsodásomat kegyes szivire venni és őtet egyszersmind megtiltani, hogy az illyetén praevericatióktól jövendőben olya (ővja) magát. Mely eránt is a midőn kegyes végzését elvárván, minden Tisztelettel vagyok a Tekintetes Uri-Széknek Makón 28. jan- 1818. alázatos Szolgája Kopitel Márkus Makó. Materialista.

Mint említettük, a házassági szerződések is odakerültek az uradalmi hivatalba. A kelengyék összeállítása s fölbecslése nagyszerű kultúr- és gazdaságtörténeti anyag. Egyes társadalmi osztályok, a polgári jólét, vagy a szerényebb mód átlagos ízlése is

fölsimerszik egy-egy hozomány leltárában. Vegyük szemügyre egy 1843. évi lajstrom adatait (Sveiczter szövegezése): Alólírtak hitelesen bizonyítjuk, hogy Fisser Therezia mint Menyasszony és ennek édes Attya Fisser Márk, továbbá Ns. Bács Vgyei Palánczai lakos kereskedő Fürst B. Lázár mint Vőlegény előttünk személyesen megjelenvén, benünket illendően arra kértek: hogy az 1840'k évi 8dik t. ez. 15. §^{sa} rendeleténél fogva Fisser Therezia Menyasszony által, Fürst B. Lázár Férje házához viendő asszonyi Hozományát imánk öszve 's betsülnénk meg. Mellybeli kérésük következtében a fent nevezett Fisser Márk Házához elmenvén, az asszonyi Hozományt e' következőkbe találtuk s' betsültük meg u. m.

Betsü ára tészen

1. Adott a Menyasszony kész pénzben két ezer forintot 2000 for.
2. Egy mintegy húsz aranyat nyomó nyakba való nagy arany lántz, zomántzos kapottsal, mellynek mindkét oldalán egy galamb több ágokkal körülvéve szemlélhető — — — — — 200 for.
3. Egy úgy nevezett brosz tű, a közepén hat gyöngyvel körül véve, egy kiss vörös kő, a két végén négy négy kék kővel — — — — — 40 for.
4. Egy pár nagyobb, felyül egy, lejjebb pedig öt kék kövű 45 f. és egy pár kisebb kerek forma, a közepén kivésett rózsza ágot képző arany fülbe való 10 f. össz. — — — — — 55 frt.
5. Egy pár arany kar peretz, mindegyik közepén ékes arany művön nyoltz gyöngy, egy kiss vörös, három kék, lejjebb ismét 3 osztályban körül vett 22 nagyobb kisebb kék — az egyik oldalán 4. a másikon 5. kék kővel ékitve — — — — — 155 frt.
6. Egy petsét nyomó forma, a közepén ki mettszett virágos kosárral 12 f. 30 kr. Egy öt gyémántal körül vett, egy pedig három illy féle drága köves 50 f. — egy barátságot ábrázoló 12 f. 30 kr. — egy egyes, és egy öt gyémántos kövű 25 f. — egy sima petsét nyomó forma, egy szinte petsét nyomó forma, a közepén ágokkal körül vett ki mettszett szív, és három karika, mind arany gyűrűk össz. — — — 150 frt.
7. Egy pár 26 latos asztali ezüst gyertyatartó 91 f. — egy 12¹/₄ latos belől aranyozott ezüst Ibrik 50 f. — továbbá egy 3¹/₄ latos, a két oldalán hozzá ra-

- gáztott sőtartót tárgyazó husvétü ünepre készült
ezüst kiss edényke 13 f. 7½ kr. és egy kigyó forma
kapsú, ezüst kults tartó 7 f. öszvessen — — — 161 f 7½ kr.
8. Két Pakfon anyagú asztali gyertyatartó 7 f. 30 kr.
— egy vörös réz mosdó edény (lavor) kannával
együtt 7 f. 30 kr. — Két darab rámába foglalt
Mehadiát képező Festmény 7 f. 30 kr. — és egy
középszerü két fülü czin Tál 2 f. öszvessen — — 24 f 30 kr.
9. Egy rózsza szín selyem 12 f egy fehér selyem 10 f.
egy lila szín selyem fehér lön anyaggal ékitett
fáin 15 f. egy kék selyem 7 f. 30 k. és egy szalma-
kalap 6 f. öszvessen — — — — — 50 f 30 kr.
10. Két fehér fáin blond csipkés fáin pántlikás — 15
f. egy alább való, hasonló blondcsipkés 6 f. egy
tilanglés 5 f. továbbá tizenkét darab tilanglés fő-
költök, 30 f. és hét fehér fáin pergál: három kivar-
rott, négy pedig czérna csipkés éjjeli Fököltök 14 f.
öszvessen — — — — — 70 frt.
11. Egy két színü, jelen divatú zöld selyem-brillantín-
selyem zsinoros, tillel béllt fáin uj ruha — — 75 frt.
12. Egy fahajszin fáin kásmer hason színü selyem
zsinoros kiss galléru tillel béllt uj ruha — — 48 frt.
13. Egy kék, fél selyem anyagú atlással ékitett 's
tillel béllt — — — — — 30 frt
14. Egy barna fél selyem, tillel béllt Überrok forma
uj ruha — — — — — 30 frt.
15. Egy szítás barna és kék kotzkás erdelin uj ruha 26 frt.
16. Egy rózsza szín muszlin delin tillel béllt uj ruha 22 frt.
17. Egy fehér szítás u. n. moll anyagú nyári uj ruha 26 frt.
18. Egy fáin fehér pergál két fodrú és csipkés nyári
Überrok — — — — — 20 frt.
19. Egy u. n. aszfál anyagú atlással ékitett barnaruha 20 frt.
27. Egy két szín zöld falú s virágos teveször kék róka
prémelt, szinte róka s fehér tengeri nyúállal béllt
téli Vikler-bunda — — — — — 80 frt.
28. Egy hason anyagú fehér tengeri nyúállal prémelt 's
bárány börrrel béllt Kiss Mente-Csurak — — 20 frt.
29. Egy sötét zöld szín selyem, világos zöld atlással
ékitett, selyem s damisszal béllt vattás Kruspin — 40 frt.

32. Egy kávé szín atlasz kék virágú jelen divatú pa-
lásd-bornus — — — — — 37 f 30 kr.
33. Egy őz szín selyem virágos nagy rojtú nagy
nyak-kendő — — — — — 30 frt.
34. Egy Juhgyapju virágos rámás nagy nyak-kendő — 25 frt.

Terjedelmes volna minden tételt felsorolni. De jellemző és meghatározó, hogy ilyen is előfordul: Tizenkét darab egész esztendőre való szombati, ünnepi és hétköznapi imádságos könyvek. Az egész hozomány értéke — készpénz s a holmik — 4381 frt. 7¹/₂ kr. Ez a szám jókora vagyont jelentett akkor.

A földesúri szerződés megerősítette a községeknek természetes monopóliumát, a kóser bor- és húsmérés jogát, melyet az eklézsia bérbe adott. Ismertetjük az 1836-ban kötött megegyezést a bérlővel, mely némely pontjában általános érdeklődésre tarthat számot. Megemlíti „az Ország szerte való Marha dögnék uralkodását, mostoha üdöt és e' miatt a Mészárszéki haszonbérlőnek több akadályos körülményeit“. Az eljárók méltányosak iránta, de kötelezik többek közt arra is, hogy „nem csak ezenn községet, hanem az egész Publicumot is, azonn Székekben a' *Nemes Vármegyéből ki adandó Árszabály szerént*, szakadatlanul jó, friss, egészséges és elegendő Kóser Marha, Juh és bárány hússal el látni.“ Van benne egy különleges kikötés a haszonbérlő érdekeinek védelmére a lakosokkal szemben, hogy „noha azoknak magok házok szükségeire ha mindjárt naponként is, Junius holnap végéig egy bárány saktereztetni megengedtetik; de annak hátulsó részét, *egy krajtzárral oltsóbban fontját számítván*, a Haszonbérlőnek által adni kötelesek, és koránt sem ezenn részt, házanként eladogatni, különben ha azonn lakosok közül valamelyik a' Földes Uraság részéről is ki jelentett tilalmat által fogja hágni és így a' községnek ezen rendelkezése ellen vétene annyiszor a mennyiszer a' bárányt elveszti, s mint Contraband egyenesen a Haszonbérlőnek esik“.

Mint mondtuk, a földesúri hivatal ellenőrizte a hitközségi ügyek menetét, az eljárók működését. 'A helyzet kívánalmaihoz képest utasítást adhatott, hogy mikép intézkedjenek s néha a büntetőjogi következmények hangoztatása sem hiányzott a rendelkezéséből. Az itt közölt irat 1814-ből való: Meg volt ugyan eddig az Uradalmi Tiszttség által határozva, hogy Makó-Püspöki Mező Városba lakozó zsidó község részéről az Bíró választás Husvéttyok ünnepei alatt azon időbe tudniillik, midőn minden Lakos ide haza szokott lenni

tartassak, valamint mind ez ideig ezen egyenlő akaratból eredeti végzés voltaképpen meg is tartatott: de mivel ezen Bíró választás ideje azért is némelly Lakosok által előttem alkalmatlannak jelentetett be, hogy ennek megtartása mellett azon Bírák, kik tsak egy Esztendő elfolyása alatt viselték Hivatallyokat az község hasznáirul illendő számadásaikat fogyasztkozás nélkül azért sem tehették meg, mivel az község jövedelmeiről kötött arendális Contractusok tsak Septemberi vagy Octoberi Holdnapnak végén végződtek és így egy Esztendőbeli jövedelemről két Esztendőbeli Bírának kellett számolni. Hogy tehát jövőre ezen szembetűnő akadály is eltávolíthatassék, az Földes Uraság által meghatározatatik, hogy ezentűl az Bíró választás mindenkor Septemberbe esendő Sátoros ünnepeken tartassák oly szoros köteleesség mellett mindazonáltal, hogy ez alkalmatossággal az Bírák számadásaikat okvetetlenül elkészítsék és be is adgyák 's azok meg is vizsgálthassanak, különben azon Bíró viselő Lakosok, kik Sáfárságokrul számot nem adnának, az Bírónak választandó Személyek közé az Földes Urassági Tiszttség által nem fognak kinevezettni. Ezekre nézve tehát ez most folyó Esztendő fél, máji napra rendelt Bíró választás most függőbe hagyatik és az jövő Septemberbe esendő zsidóság Sátoros Ünnepeire hallasztatik. Kiadatott Makón Áprilisnak 12-dik napján 1814-dik Esztendőben Remetei Kőszeghy János Plenipotentarius által. Az utóirat még egyszer sürgeti a Bírák számadását, mert „minden Vagyonnyok mindaddig Conscriptio mellett Sequestrum alá fog vétetni, míg Számadások alul magokat ki nem szabadítták.”

A földesúri hatóság felügyelete, irányítása nemcsak az ügyvezetésre terjedt ki, hanem a hitéleti, istentiszteleti dolgokba is beavatkozott. Az 18407 év pünkösd ünnepén Ullman rabbi és az elnök nem engedték addig megkezdeni az istentiszteletet, míg a női karzatról néhány asszonyt el nem távolítottak, kiknek haja nem volt parókával, illetőleg főkötővel befödve. Az ügyet Lonovics püspök, a földesúr bírálta el, aki úgy döntött, hogy az asszonyok paróka nélkül is mehetnek a templomba?)

A község híven álltává földesúri szerződést. A makói zsidók városuknak is ragaszkodó, áldozatkész polgárai J/oTták. Történeti fontosságú az egyik közszolgáltatásuk. De hadd beszéljenek a Maros-töltés aktái. Mátéffy Pál megyei mérnök így emlékszik meg (1844 április 24) az ügyről: „Alól Írott bizonyítom, hogy midőn Makó

¹⁾ Venetianer Lajos: A zsidóság szervezete az európai államokban 195.

Várossá Közönsége a folyó év tavaszán a Lúdvári hajlásnál levő újj rendezési töltést készítene, akkoron a Tettes Megye határozatához képest az Izraelita Közönségre is e' munka sorába 20 öl töltés jutott az úgy nevezett Tömpösi újj szőlős kertek sarkánál készítendő vagy is igazítandó 's azt folyó év április 22-én és 23-án nem gyalogos napszámokkal avvagy mint más helyekenn az előtt pénzenn fogadott emberekkel, hanem a lettes Fő Szolga Bíró Ur által kiadott szoros és sürgető parants következtében annak el készítése, halogatást nem szenvedhetvén minden kotsival 's lóval bíró lakos, tulajdon kotsijával 's lovával, sőt ezen felül még mintegy 80 bérbe fogadott gyalog emberekkel, majd egész két napi fáradhatatlan szorgalommal útmutatásom és megelégedésemhez képest betsületesen elkészítette úgy annyira, hogy az másnak is például szolgálhat. Egyébaránt a' múlt évi ösziől készített töltések sorában — honnan az Izraelita Közönség akkoron kimaradt — a' Közönségre jutott töltés hátra lévén, a legközelebb két holnapok alatt, ki javítandó 's el készítendő Szabályozási töltések sorába lenne elkészítendő, ide értvén még a' tsatornák ki ásását 's a' szükséges és kívántató töltések ki vágatásánál teendő munkálatokat, melyek az Izraelita Közönségre várakozó sok munkálatihoz, és szinte a' reá esendő mennyiségbe lészen kaptsolandó." Ötvenöt hitközségi tag jelent meg kocsiájával, lovával a helyszínén.

Már a megyei mérnök jelezte, hogy további munkálatok elvégzése fog a községre hárulni. Lett is folytatása, a mint kitűnik Sveiczér zárszámadásából: Feljegyzése azon kiadásoknak, melyek Püspök Makó Várossá Izraelita Község Pénztárából folyó 844-ik év folyama alatt a Maros vize dühöngő Árvái ellen készített véd töltésekre 's több területeken elkerülhetetlen erősítőkre tétettek u. m. 1 Április 22. és 23.-ik napjain, a Maros dagálya ellen Tömpösi Szőlős kertek sarkánál készített 's igazított Töltéseknél szükségessé vált a' kotsikra fel rakó, 's a töltésnél le huzó kilenczven napszámoknak: 196 f. 54 kr.

2. A Maros Mentiben jelessen a Tömpösi új szőlős kertek tájján e Községre háromolt 58 öl Töltés készíttetéséért, több Makói lakosokkal köttetett szerződés szerént fizettetett: 870 f.

3. Ugyancsak a Tömpösi Szőlős kertek táján 16 öl töltés érdemében több Makai lakosokkal köttetett Szerződés értelmében fizettetett: 240 f. összesen 1306 f. 54 kr. A tetemes kiadás törlesztése jó ideig tartott. Még az 1846. évi följegyzésekben is szerepel egy adókimetés, a hitközségi tagoknak fejenként megszabott

hozzájárulása a „Maros Mentiben illető 50 ölnyi Töltés helyrehozására a Nagy Uttszán keresztül egészen a Székig ’ásni czélba vett Új csatorna Marosi Ásás, tisztítás ’s több ily üdvös czélok Fedezésére“.. . A Maros-töltés ügye csakhamar ismét foglalkoztatta a hitközsége*. Fischer Márk bíró (elnök) 1847. szept. 23-án közli az előljárással a vármegye rendeletét, mely szerint „a kortyogói sarok töltés magasbilása által szükséggé vált feljaro e’ községre hárult légyen“, mire az előljáráóság kimondja „mi szerént jelenleg valamint számos alkalmakkal a’ Város oltalmazását értve, a köz jó előmozdításában részt vévén, minél előbb sikerrel végre hajtasson“. A község a munkáért 130 frtot fizetett a vállalkozóknak. A makói zsidók a közterhekből példásan kivették részüket, de jogtalanságot nem hajlandók túrni. Az előljáráóság 1848 június 28-án tartott ülésében elhatározza, hogy egy sérelmes városi rendelet miatt a megyéhez fordul panaszával. Az önérzetnek és igazságnak ezen írását, mely a magyar zsidóság akkori általános történeti helyzete szempontjából is érdekes, egész terjedelmében ismertetjük: Tekintetes Nemes Vármegye, Kegyes Uraink! Több községi lakos társaink azon panaszt nyujták élönkbe: miszerént a Város bírāja nékiek azt, hogy f. hó 29-én a’ Nemes Megye: raktárba (magasinum) az ottan előadandó szolgálatokat tenni köteleességöknek ismerjék, mellyre mi alólirottak alázatos esedezésünkkel párosult nyilatkozatunkat következőkbe öszpontosítván, tesszük: hogy a’ miután mi a kikiről még mind eddig a’ hazai jótékony hatású törvények nem rendelkeztek, érdekelve nem vagyunk; továbbá hogy mi mind azon Városi kedvezésekbe u. m. az úrbéri korcsmáltatási jogba az országos vásárokb, kaszálóba, *s több ilyl javakba nem részeltettünk; — következőleg az ilyl terhek tellyesítésére sem köteleztethetünk, mivel mint földeden zsellérek, ’s mint még eddig az Uradalommal fenálló átaljános szerződésünk tartja — azon országos szabadságokba nem részesültünk ’s így azon még mindig mind állásunkra nézve külön községet képező, mind pedig a Nemes Megyének külön adót fizető — úrbéri viszonyaink meg nem szűntek — de egyébb iránt a’ szóban köteleesség csak a’ föld után mint alimentatióval egyben járó köteleesség igényelhető, az pedig köz tudomány szerént tudva van, hogy lakos társainknak földjük nem lévén, a kívánt köteleesség tellyesítésére is nem használtathatnak. Igénytelen nézeteink szerént nem ok nélkül nyilvánítja a 844. törvény a közmunka irányában: hogy azon egyének, a kik eddig mentek maradtak, ezutánra is kihagyandók lesznek,

jeleni állásunkra t. i. azokra, a' kik még mind ez ideig a' hazai törvények ellenére türelmi adóval terheltetünk, nemkülönben az Urbéri viszonyokra nézve Ö Excellentiájával a Csanádi Püspökkel kötött szerződés — mely csak e folyó 848.ik év December végével szünend meg — a' megszűnés napjáig egész épségében megtartani köteleztetünk, igen alkalmaztathatók.

Mire nézve a legmélyebb alázatossággal esedezünk a T. Ns. Megye kegyes színe előtt az iránt: hogy a kitett igaz okaink tekintetéből, miszerént lakos társaink, a kik mindent, a mi a haza javára czélzó, bár minő terheltetéssel is egyben járó áldozatokat tenni készek, addig is — míg az Uradalommal kötött szerződésünk le nem telik, de leginkább addig, míg jövő állapotunk állandó törvény nem létesül, bennünket illy új kivetésbeli részletes viselése alól kegyesen felmentetni méltóztatna.“ A megye az 1848 július 3-án tartott bizottmány! ülésen helyt adott a kérelemnek (Jegyzőkönyv 744. sz.): „Makói Izraelita község által tett folyamodásban fölhozottak alaposnak találtatván, ugyanazért a folyamodvány kitételei szerint Makó Városi Elöljáróság által czélba vett, mint szokás 's törvényen nem alapuló terhek alól fölmentetnek.“

Jogsérelem előfordulhatott, de korántsem a városi közigazgatás hivatalos szelleméből fakadt. A városi hatóság jóindulata, embe riessége szól hozzánk egy meleg hangú átiratból, mely tárgyalásra került az előljá rósági ülésben (1849 júl. 14): „Községünkkel tudatni kívánják — jelenti róla Stern Simon bíró — hogy felsőbb helyről érkezett jóváhagyás nyomán a' Városnak Tanácsa rendeződik s ennek utánna mint első bíróságu Törvényszék működendik: nem tekintvén, hogy eddig községünk a' Várostól elkülönöztetett, sem törvényeket erre nem várva, az eddigi választó falakat leron tani s községünket testvérileg kebelükbe fogadni kívánják; annál fogva fölhívják községünket, hogy a Városnak ezen hozzánk mutatott testvéri indulatait fogadjuk el s a' czélnak elérésére tegyük meg a kellő lépéseket és a kiegyenlítendők kiegyenlítése végett Választmányt neveznénk ki.“ Ezen „testvériességből eredni látszó értesítés hálás örömmel fogadtatván“, id. Puliczér Mihály, Fischer Márk, Nagel Sámson, Graner Ignázt és Sveiczér Fábiánt jelölik választmányi tagnak.

A makói, mint mind a magyar zsidók polgári és honfíui kötelességtudásának gyönyörű megigazolása volt a szabadságharc. A nemzeti felbuzdulásnak mindjárt az elején megmozdulnak. Az előljá rósági gyűlésben (1848 jún. 28) bejegyeztetik: T. Náway Mihály m. alispány

és küldöttségu Elnök úr e' községhez a múlt hó 27-én intézett Levele következtében, miként hitfeleinktől a' haza jelen szorongatós 's vész fenyegetése megmentésére szabad adakozás útján áldozatok tétessenek; az Elöljáróság hű részvétellel és szorgalommal e' szent ügyben ugyanynyira eljárván működött, miszerént Friedman Baruch h. Bíró a' fennevezett küldöttség! Tagok (Gombó Mózes és Stern Éliás) jelenlétökben 449 f. a' haza oltárára pengő pénzben jelesen a' Nemes MegyejáltaLJelhaialniaztatott T. Dobsa Sámuel ur mint ebbeli áldozatok kezelőjének kész pénzben át adattak — megjegyeztetik az isfliogy a fent kitett pénz öszvegen kívül Gombo Moses külön 50 pengő főr, és 13 latot nyomó ezüst sőtartó 's két ezüst evő kanalakat fentisztelt Urnai a' haza oltárára letett.

1848 jún. 30-án fontos tanácskozáásra—gyűlnek az előljárók: Friedman Báruch h. bíró, Klein Simon, Graner Ignázt, Puliczer Fülöp esküdtek és Gombó Mózes, Stern Éliás, Löffler Lőrincz és Véber Sámuel választmányi tagok. Felolvasásra kerül Sántha Sándor 11. alispán levele, melyben a haza ügyének felkarolásáraTüzdiájá a~hTvéket, hogy lépjenek be a nemzetörségbe, mire kimondják: „ATon jelenlegi szomorú állása minden hű s jó érzésű hazafit arra vezet 's forró kebellet vezetni kellek, miként bármi módon 's mi úton is annak enyhítéséül eszközül szolgáljon; azért is . . . tisztelt alispán úr által a' Nemzeti Örsereg irányába tett felszólítás sikeres lépés által létesülésre hozattassék; annál fogva kiiratnak jelenleg a' gyűlés színe előtt mind azon egyének, kik a' törvények értelmében besorozandók ... hogy holnap vagyis július hó 1-én a' község házánál megjelenni el ne mulasszák.“

Különben maga az alispán is megjelent a gyűlésen s tudatta, hogy másnap el fog menni az önkéntes örseregek beiktatására „megkéretvén Sveiczter Fábían Jegyző Urat arra: hogy T. Ullman Salamon Lelkész urat e' jelenlegi, olyanynyira fontos körülményről értesítse, miszerént hónapi napon a' szószékről hitfeleinket a' többször érintett Örseregi besoroztatásra buzdítsa.. Másnap az alispán megjelent a gyűlésen, kivonultak az udvarra s l ott a szabadban hangzott el a lelkesítő beszéd. „Az izraelita hitfelek is a' hazának fiai — mondta az alispán — azért megvárja ő ezen községtől is, más hitfeleink példájára, a honérti lelkese-dést...“ Szavait zajos éljenzéssel fogadták, mire visszatértek a tanácsterembe, ahol megejtették az összeírásba lajstromban 87 nevet találunk, Később csökkent e szám, mert egy miniszteri rendelet alapján ki kellett hagyni a vagyontalanokat (a kik nem bírnának

gondoskodni a szükséges ruházatról). De niég így is volt 60 zsidó nemzetőr, kik Jcözül 34-et külső s 26-ot belső szolgálatra osztotta^a be. Az őrsereg elszállításának költségeit adóból teremtik elő: minden háztulajdonos 1 frt. 20 kr-t s akinek nem volt háza, 40 kr-t fizetett; a szegények semmit. (1848 aug. 6.)

Aztán meg „a’ Nemes Megye Nemzeti Örök’ önkéntesek által lett helyesítése díjjazási kivetéséből e’ községre 153 frt. 24 kr. p. pénzbe háromolt légyen“, a mit az eljáróság készséggel megszavazott (1848 szept. 7.)

A hitközség ügyelt rá, hogy az idevalók idegen törvényhatóságok lajstromába ne kerüljenek s ha megtörtént, reklamálta az ilyeneket, mert másfelé való besoroztatásuk megnehezítette az itt-honi újonc-állítást. Ezért kéri a község a vármegyét, hogy a 22 éves Puliczér Áront, a ki a Hunyady-ezredbe állt „s evvel nekünk rövidséget okozott — hathatós közben vetése által őt onnan kije-gyeztetni és a mi részünkre visszasoroztatni méltóztatna“ (1848 szept. 11.) Dobsa C. Sámuel főszolgabíró értesíti a hitközséget, hogy az országgyűlés által megszavazott 60.000 főnyi honvédség-hez Csanádmegye köteles 400 újoncot adni, a kik közül 9 jut a zsidóságra (1848 szept. 21.) Az eljáróság „azonnal, a’ mihelyt t. Fő Szolgabíró ur hivatalos levelét kezéhez vette — azon világos oknál fogva: miszerént számos hitfeleink a’ keresztények részére újoncznak beállottak — Megyei t. Alispány Sántha Sándor urnái megjelent, kérévén, hogy részint a’ hitfeleinknek keresztényeknél lett besoroztatásuk, részint azért is: hogy részünkről a toborzási költség kiméivé legyen, a Várossal kezett fogván, miként nálla a’ toborzás úgy is fenáll, külön költség általunk ne tétessék, a 9 kiállítandó újoncra teendő költség ICO pengő forintba megegyez-vén, mit a’ Tisztelt ur jóvá hagyott ‘s annál fogva ebbeli sikeres lépéséről az eljáróságnak a’ Városi Tanács Gyűlési J. K. kivo-nata, mellyben az ajánlott 100 p. frt. toborzási költség általa el-elfogadtatván, nyilvánittatik olly nyilatkozás mellett mindazáltal: hogy ha a’ kiállítandó újonczok toborzás utján nem sikerülne, e’ község is aránylagosan hozzájárulni tartozik... Végre valamint a’ Nagylaki és Battonyai járásban, úgy Apátfalva és Csanád Helysé-gekben lakó hitfeleink levél által szólittassanak fel arra: hogy f. hó 24. hozzánk ide Makóra a’ reájok aránylagosan esendő költ-ség kivetésébe részt venni, személyesen megjelenni el ne mulasz-szák.“ Nyolc nap alatt kellett a toborzást befejezni, de nem volt fennakadás.

Deucs Hermán, Leibnick Leopold, Grosz Jakab és Neu Joachim nemzetőrök kéri a megyénél a szolgálatról való fölmentésüket, mert szegénységük miatt nem szerezhetnek téli ruhát. Sántha alispán a kérvényt átteszi a községhez e kísérő sorokkal: „mikép hitsorsosink szegény létökre is mindenkor az Izraelita község a becsület és hazaszeretetet fentartani öhajtották, tehát ez időben is szegény lakos társainkat a mostani szolgálat tételük viselhetésébe alkalmas téli ruházattal ellátandják.“ Az előljáróság vállalja annyival is inkább, mert „szegény állapotban! Helyheztetésök daczára is örseregi szolgálatokkal magokat ki tüntették.“ A ruhák költségére fejenkénti adókivetés (1848 nov. 7.)

Olvasom a hitközségi iratokban: 1848 július 9: Önkéntesek Szegedre beszállításáért... 12 frt. 30. Sept. 25: A Városnak 9 újoncz fizetés . . . 250 frt. Október 1: 3 kocsis bérbe Szegedre bombákat vinni. . . 227 frt. 30. A' községen a 8-ad részt az önkéntesek részére... 12 frt. 30. Aztán 1849 febr. 4: egy újoncnak 12 frt. 30. Steinhart Márk a főhadnagyi rangig vitte a szabadságharcban.) Krausz József hadnagy volt, Jaszinger Sámuel mint közhonvéd vett részt több csatában. Az 1848—49.-iki zsidó honvédek lajstromában említve két makói: Stern Dávid szabó, közhonvéd és Klein Márkus szobafestő, tizedes.⁸⁾ Biztosra vehető, hogy többen voltak, mert a néhai közös hadügyminisztérium levéltárának egyik jegyzéke megőrizte a cs. kir. hadseregbe besorozott volt honvédek nevét és e sorozatban is szerepei nyolc makói zsidó honvéd:

Freund Leopold	— — — szül.	1821.
Genuth Joseph	— — — szül.	1818.
Klein Jakob —	— — — szül.	1831.
Kuhn Ábrahám	— — — szül.	1818.
Pollak Joseph	— — — szül.	1829.
Pulitzer Philipp	— — — szül.	1829.
Steiner Joseph	— — — szül.	1817.
Wimmer David	— — — szül.	1826. ³⁾

A makói zsidók — mint láttuk — vagyonukkal is szépen áldoztak a szent ügyért: a nemzet céljaira való gyűjtés során

¹⁾ Székely Lipót ír közlése.

²⁾ Dr. Bernstein Béla: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók 181. 187.

³⁾ Dr. Bernstein Béla: Dr. Blau Lajos—Jubileumi emlékkönyv 94.

(1848) Makó város közönsége 1995 irtót adott, a makói zsidó hitközség 449- et.⁴⁾

A szabadságharc után az osztrák főparancsnok, Haynau, elviselhetetlen sarccal sújtotta a zsidó hitközségeket, melyeket így akart megbüntetni — hazafiasságukért. Az osztrák kormány rájuk - olvasta — és ez örök büszkeségünk^ - hogy „a Magyarországon - levő izraelitáknak legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvés— módjuk által az ottani forradalmat, mely az ő közreműködésük néjkürsohasern nyerhetett volna olyan kiterjedést, előmozdították.“ Tíósszas alkudozás után a bécsi minisztérium 1850 június 30.-iki rendeletében beleegyezett a hadisarcnak egy millió forinttal való megváltásába, mely összegből „egy külön vallás- és közoktatási alap lenne alkotandó és államilag kezelendő, melynek jövedelmét az állam izraelita vallási és közoktatási célra fordítaná.“ A jelzett pénzalap előteremtésére, melyet 1855 végéig teljesen befizettek, megadóztatták a hitközségeket; a Csanádi zsidókra ötezer forint jutott. A bevonuló császári katonaság kíméletlensége a zsidókat is sújtotta: Weisz Dávid házáat s boltját kifosztotta. A makói zsidók az osztrák uralom alatt sem inogtak meg magyar hűségökből; a volt vezető emberek forradalmi szerepléséről — hallgattak, vagy letagadták. A nemzeti ügygel való erkölcsi és politikai közösségüknek becses bizonyossága ez az előjáróság! jegyzőkönyv (1850 febr. 5): „Alólirottak Tek. Lonovics Károly közigazgatási főszolgabíró úrnak hozzánk intézett azon szóbeli meghagyására, hogy Dobsa C. Sámuel volt Csanádmegyei főszolgabíró eránt a’ forradalom idejében a’ fejedelem irányában! magaviseletéről, jelesen pedig arról, hogy minő parancsot adott községünk Rabinjának a’ nép előtt tartandó szószéki beszédek eránt és az akkori időben fenállott Nemzeti körben minő beszédeket hallottunk általa mondatni, bizonyítványunkat írásba foglalva beadnánk — ezennel hitelesen bizonyítjuk, hogy a fent nevezett Dobsa C. Sámuel volt főszolgabíró hivataloskodása ideje alatt soha az iránt, hogy a’ Rabin minő — s miről tartson szószékből a’ gyülekezet előtt beszédet — parancsolatot nem adott; továbbá, minthogy mi izraeliták a’ felhívott köri társaságba részvényesek nem voltunk, oda befolyásunk annál fogva nem is lehetvén, ez érdemben világosítással nem szolgálhatunk.“

⁴⁾ Árva János a Marosvidék Évkönyvében (1926) 84.

3. Vallás és művelődés.

dsewszelleméről, jámbor életű, tudós rabbik működtek az ekléziában.

Az elődök át voltak hatva annak tudatától, hogy mily nélkülözhetetlen a lelki vezető, a magasabb műveltségnek s az erkölcsi példaadásnak örökké tanuló embere. Mindennél többre becsülték az ősi stúdiumok terén való jártasságot s a vallásosság erényeit. ^A gyülekezet első rabbija Zélig Jakab (1773), kinek nevét, emlékét a levéltári kutatások révén hoztuk napfényre. Bizonyára elkerült innen, mert nem itt van eltemetve Utódja volt Júda Halévi 0778-1824.) A régi írások nem tájékoztatnak működéséről, de kétségtelen, hogy“az ő idejében épült”az első templomos az is bizonyos, Jiogy 1814-ben ~már megvolt A templom múltjából föl kell jegyeznünk, hogy 1843 nov. 28-án kirabolták. A község 415 frt. kárról tett jelentést; ennyire rúgott az ellopott szerelvények értéke.

1. Mintegy ötven latot nyomó ezüst égő lámpa három láncon csüngve, három oroslány fejkön a láncokra alkotott Lámpán felyül egy abroncs formát képező kereksegen héber betűkkel kimetzve olvasható Ujhelyi Rachel neve, ki azt a templomnak ajándékozta, becsültetett — — — — — 250 frtra
2. Egy mintegy tiz latot nyomó ezüst lbrik — — 35 frt.
3. Egy hegyes tornyot képező mesterségesen készült — filigrán ezüst fűszertartó az ajtó felett sima ezüsttel ki javittatva vagyon, becsültetett — — — — 75 frtra
4. A kórházi perselyt fel törve mintegy 10 pengő frt. lehetett benne — — — — — 25 frt.
5. Két Oltár előtti függönynek selyem 's arany anyagu 's tsak az alsó részt, t. i. a vászon visszahagyattatott mintegy — — — — — 30 frt.

összesen : 415 frt.

Ezenkívül a nyomozás és az Aradra többször küldött megbízottak költségei 47 f. és 15 kr.

A bűnügy aktái közt érdekes a következő írás: *Hatalmi Levél!* Mellynek következtében alólírt Község Elöljárói az egész község nevében Nagy tiszteletű Steinhardt Jakab Rabbi Urat ezennel ünnepélyesen felhatalmazzuk arra, miszerént az Imaházunk kirabolatása tárgyában sz. kir. Arad Várossá Tekintetes Törvény Székeinél — a' hol t. i. ezen ügy foly, az, annak után tökéletesen végre nem hajtatik — községünket törvényszerűleg képviselhesse, azon nyilvános megjegyzéssel, hogy a' mit fent tisztelt Rabbi Ur e' tárgyban ezen tellyes hatalom erejénél teendő lészen, köszönettel elfogadjuk, és úgy, mintha ezeket ön magunk tettük volna, helyben hagyandjuk. Kelt Makón 1846 év Tavasz hó 19-én. Gombó Mózes bíró, Stern Éliás, Véber Sámuel, Klein Simon, Löffler Lőrinc Esküttek. Sveicer Fábián Jegyző.

A kár nem térült meg, csak szétzúzott ezüst holmik kerültek elő; de a templomrablót börtönbe vetették Aradon.

Mint mondtuk, Júda Halévi rabbinak tevékenységét alig ismerjük. Egész csomó perirat¹⁾ foglalkozik „Löbl Lövi Rabbinus successorainak“ Spitzer Lörintz ellen való követelésével. Az történt ugyanis, hogy Júda Halévi 1793-ban kölcsönadott Spitzer Lörintznek 1200 frtot, de a kamatot elengedte, sőt 200 frtot Spitzer Lörintz leányának testált. A rabbi halála után a „successorai“, Freyer Jakab és Gottlieb Lövi vették át örökségkép az 1000 frtos követelést s érvényesítették az adóssal szemben.

Ullman Salamon rabbi egyénisége történeti súlyú. Működése (1826—1863 jan. 1.) országos, hírűvé tette a makói hitközséget. Nagy, elismert talmudtudós volt. A Sulchán Áruh című vallási ^őfVéfykönyv egyik részéhez kommentárt írt: Jeriót Selómó (Wien 1854). Később kiadták a responzumait is Ullmann megválasztásának előzményei nagyon érdekesek. Naschitz Wolf bíró s a többség sürgette a dolgot; mások — függetlenül a jelölt személyétől — elleneztek, a mostoha viszonyok miatt. Sértések, túlkapások estek, kavarodás támadt a községben. Egyik vádaskodás a másikat érte a földesúri hatóságnál. E választási ügyiratok²⁾ föltárják a község múltjának egyik legnagyobb horderejű eseményét. Az esküdek (előljárók) bepanaszolják az elnököt: Tekéntetes Uradalmi Tisztség!

¹⁾ Iritz Fábián úr tulajdonában.

²⁾ Dr. Eperjesy Kálmán tanár úr közlése a püspöki levéltárból.

Alább írtak, mint a' Makói Izraelita közönségnek Eskütllyei kén-
telenítettünk a Tettes Tisztség eleibe méltó panaszkodunk a' végett
alázatosan bényújtani, hogy a' mi Biránk Naschetz Farkas meg-
felejtkezvén le tett Esküvéséről, melyben Eskütt Társaival való
egyetértést, a köz tanácskozást s a köz Jónak előmozdítását nyil-
ván fogadta, velünk Eskütt Társaival, a mit köztanácskozásba el-
végez, bámulásunkra és csudálkozásunkra ugyan azokat vissza
húzni sőt egészen ellenkező Tárgyakat a' maga önn tetszése s'
akaratya szerint előterjeszteni semminek tartja. Fájdalmas, szo-
morú tapasztalásunk volt ezeránt a' legközelebb múlt szombaton,
a' midőn félre tévén azokat, melyeket közhatározásunk által meg-
állapítottunk, a' Község Házánál újj Rabbinusnak meghívását s
félfogadását terjesztette elő 's melléje vévén Ipát, Tanítóját, fiait,
Legényeit, szolgálait 's a népnek némely szegényebb sorsú Tagjait,
a józanabb résznek ellenére annyira vitatta ezen feltételt, hogy
a nagy lárna letsendesítésére tsaknem a köz bátorság (karhatalom)
meghívására kéntelenített a köz nép vetemedni. Ez ekkor még
is sokára letsendesedvén, nem szűnt meg azon késő estén a
Nótáriust maga mellé vévén minket pedig kirekesztvén, feltett tzel-
jának elérésére eszközöket szerezni öszvehivatott sok lakosokat 's
azok neveiket feljegyeztetvén, azon Jegyzésre akarja meghívni a
Rabbinst.

Ez minekünk Esküiteknek valóba szégyenünkre válik, de va-
lójába oly sérelmes is, hogy vélle mint hitét megszegővel szolgál-
ni érdemesnek nem tartjuk. Mert ha ő semmisnek tartja a köz Ta-
nácskozáson elhatározott dolgot megváltoztatni, ha bátorkodik az
Eskütt Személyeket Tanácskozásaiából kizárni 's a könnyen eltsá-
bitható szegény sorsú lakosokkal éjtszakának idején alattomosan
ujj dolgokat forralni, melyek a' köz Jónak kárára vágynak, már
akkor érdemeden arra, hogy a Közönségnek képviselője, Bírája
legyen.

És mi valójába a végett alázatosan esedezünk a Tettes
Tisztség előtt, hogy Naschetz Farkast, a ki Bírói letett hitét meg-
szegte és ezen Bírói Nevezetet nem hasznára hanem kárára for-
dította az egész Közönségnek, addig míg nagyobb károkat nem
forral a község ellen, helyéből elmozdítani, vagy akármely más
utón a Közönségnek oly orvoslást szereztetni méltóztasson, mely
a Naschetz Bíróisége alatt bájott Nyugtalanságokat megszüntesse
's az elébbeni szép csendességet helyre állítsa. Mély tisztelettel
maradván a Tekéntetes Uradalmi Tisztségnek alázatos Szólgái

Iritz Jakab, Pulitzer Mihály, Löbl Leffler, Sámuel Ujjhely Esküdtek.
Költ Makón 15 Feb. 826.

A hívek sem hallgatták el méltatlankodásukat. Beadványuk megvilágítja az eset távolabbi összefüggéseit is: Tekintetes Uradalmi Tisztség 1 Kegyes Párt fogó Uraink! Községünk Bírāja Nasetz Farkas több rendbeli önkényes tettei által azon szomorú tapasztalásra adott alkalmatosságot, hogy ő az Uralkodás és mindenek felett való fennhíjázás maszlaga által meg szédítettén hivatalos hitének szembetűnő megszegésével békességes községünket megzavarni 's annak javát ezen nemtelen vágyódásának feláldozni nem kételkedik. Szembetűnő, de fájdalom I egész a' botránkozásig való példáját adta ennek nevezett községünk Bírāja, midőn a' Budai Rabinusnak ezen községhez botsátott Levelére a közelébb elenyészett Szombat napra közibünk Rabinust meghívati akarván, ezen meg nem érlelt Szándékának kivitelére magát a' többségnek illetlenül ellene szegezte 's méltatlan magaviseletével a községet annyira felháborította, hogy az okosabb része ugyan azonnal kitakarodott a község házából, de a felhevült felek tsakhogy hajba nem kaptak egymás között. A' Dolog így történt:

A' Budai Rabinus nem tudatik ki által ingerelve, egy Levelt irtt a' községnek, mellyben a mi Rabinusunk halála óta nálunk szolgálatban lévő Kis-Papjainknak (rabbihelyettes) némely tökéletlenségeit fejtegetvén, azt adja tudtára a' községnek, mintha érdekelt kis Papjaink a' Papságba elegendőképpen béavatva, s' annál fogva a' mi bizodalmunkra méltók nem volnának. Ezen dolog tehát köz tanátskozás alá vétetvén, minekutánna ezen kis Papok ugyan azon Budai Rabinusnak ajánló Levelével, mellyben őket annyira alkalmatosoknak vallja, hogy mint Rabinusok, akár melly Község által felvétethetnek, elengedőképpen bébizonyították alkalmatos voltokat, 's egyszersmind ez által történt betsületek megsértésének helyreállítására nézve azért könyörögtek, hogy a' felhozott levélnek hamis foglalatja az egész község előtt tétessen közönségesse — ezen kérések említett kis Papjainknak igazságosnak esmértetvén, arra az a' határozás tétetett, hogy a' következő Szombat ezen kisebbségnek méltatlansága tétessen a Nótárius által közönségesse. De a' Biró Nasetz Farkas ezen közönséges határozást megvetvén és ezen köz hírré tételt a' Nótáriusnak megtiltván, minek utánna Ipá', Tanítóját, Cselédjeit és egyéb Zsoldossait olly végből maga mellé vette volna, hogy azoknak lármájaival az ellenkező vélekedést meg győzhesse, egyenesen azt adta elől, hogy ő az új

Rabinusnak meghívását kívánja, azt adván hozzá, hogy ha abban a' község meg nem egyez, ő hivatalát leteszi, egyszersmind azon meg bízott fenyegetéssel illetvén a' községet, hogy ő azért mégis Biró marad, mivel azután is annak kell meg történni, a mit ő akar.

Ezen helytelen és illetlen előadásán Nasetz Farkasnak az egész Gyülekezet meg botránkozván, midőn az öregek közül Kohn Farkas, mint a községnek egyik előkelő, érdemes Tagja azt adta volna neki válaszul, hogy az ilyen tanácskozás, melly mind a Voksoknak összeszedését, mind a' Határozásnak a Protocolumba való beiktatását, és így az ezen napon tiltott írásba foglalást meg kívánja, nem Szombat napra, hanem más napra való — sokszor nevezett Nasitz Farkas érdekelt Zsoldossaival öly lármát ütött, a közben többeket méltatlan sértegetésekkel is illetvén, hogy azt a' Gyülekezetnek józanabb része ki nem állhatván, a község Házából kitakarodott, a' felhevült fiatalság pedig majd hogy egymással hajba nem kapott.

E' szerint Nasetz Farkas feltett szándékjában nem boldogulhatván, minekutánna Esküdtjei közül is négyen, a' kik tanácsaiknak megvettetését nem szívelhették, elhagyták volna — ujjabb törvényteleniségre vetemedett, és még azon éjtszaka széjjel küldözvén a Baktereket, azok által sokakat a' lakosok közül a' község Házához felszólíttatott, a Nótáriust pedig arra kényszerítette, hogy azoknak Voksairól még azon éjtszakának idején írást készítsen.

Ezen hibájáról sokszor nevezett Nasetz Farkas harmad napra ugyan önként meggyőződvn, annak megbotsátásáért hozzánk illő megbánással járulván, mi is a békességre hajlandók lévén, azt nékie ugyan megengedtük, mindazonáltal ezen önkényes uralkodásra való törekvése többeknek azon való aggodalmát vonta maga után, hogy ha az illetén hatalmaskodásainak ideje korán gát nem vettetik, annak jövődöre káros következései lehetnek. Mire nézve a' község némely itt 7. alatt alázatossan mellékelt Statútumoknak alkotására sietett, mellynek lelke abból áll, hogy az abban megnevezett Deputatio, melly minden a' mi boldogságunkra czélozó Intézeteknek megtételére és kivitelére tellyesen meg van hatalmazva, az egyes Tagoknak részrehajlását illő zabolába tartsa. Minthogy pedig szükségesnek ítéljük ezen Határozásainknak a' Mlgos Földes Uraság és az azt képező Teltes Uradalmi Tiszttség helyben hagyása 's meg erősítése áttal erőt és hathatóságot sze-

rezni, azért annak helyben hagyásáért és meg erősítéséért ezennel alázatosan esedezünk.

Egyéb eránt a Tettes Tisztséget arra is alázatosan kérjük, hogy mivel a' Nasetz Farkas által intézett Rabinusnak elszállítása legalább ezer ftba belekerülne, azon fellyül esztendei fizetése is a' szokott háromszori ajándékon fellyül szinte legalább annyira fel menne, ellenben a mi községünk olly szegény volna, hogy a Tolerantialis Taxát sem fizethetné, mellynek elengedéséért közelébb is folyamodni kéntelenített, de a' Portiójával is mai napig egészben tartozna, azomban más Intereses Adósságokkal is terhelve volna, de külömben elegendő Testimonialisokkal provideált 3 alkalmazatos kis Papjai is volnának, a' kik csekély fizetéssel kielégíthetnek, bennünket a' Tettes Tisztség a sokszor említett új Rabinusnak meg hívása tárgyában, melly azért is szükségtelen, mivel sok példák vágnak, hogy 'a nélkül sokkal nagyobb községek is számos esztendőig ellehetnek, Nasetz Farkasnak mester-séges erőszakoskodása ellen legalább két három esztendőig, míg tudni illik jobb erőbe jöhetünk, azon okból is oltalmazni, mivel a' Rabinusnak mindez ideig quartélyt sem építhettünk, holott pedig Téglá égetésre is tsak ezen feltétel alatt nyertünk engedelmet, közelébb megnevezett Nasetz Farkast pedig hitével kötelezett Hivatalának hivebb követésére utasítani és arra kötelezni méltóztasson, hogy a' Szombat és Innep napokon, a midőn az írás tiltva van és a Protocolumba a végzéseket bé iktatni nem lehet, Gyűléseket ne tartson.

Mellyekre midőn a' Tettes Tisztségnek kegyes határozását alázatosan kikérnénk, kegyes atyai pártfogásokba ajánlottak lég alázatosabb mély tisztelettel maradunk Makón Febr. lö.kán 1826. A' Tekintetes Uradalmi Tisztségnek legalázatosabb szolgálji: Jákob Iretz, Mich. Pulitzer, Marcus Fischer, Wolf Kohn, Sams. Nagel, Löbl Löffler, Simon Rísz, Jákob Brüll, Salamon Freund, Natan Pulitzer, Sámuel Ujhely, Löbl Ignatz, Josef Ignatz, Moyses Klein, Abrah Gross, Jónás Purjesz, Sámuel Reiniger, Aaron Levi, Lázár Pulitzer, Filip Bauer, Dávid Ignatz, Sámuel Iretz és a' többi jelen nem lévő Makai Izraelita Lakosok.

A bevádolt Nasitz Farkas előterjesztette a védekezését, mely így hangzik: Tekintetes Tiszti Szék! Nékem pártfogó Uraim! Kéntenítették sőt tartozó kötelességemnek is ösmérem a Tettes Tiszti Szék előtt alázatosan fölfedezni a következő és valóban közfigyelemre méltó szomorú környüállásokat; minek titánná tudni

illik ez n Tettes Nemes Csanád vármegye kebelében a Méítóságos Uradalom szárnyai alatt 36 Esztendőket el töltvén, józan életem és fedhetetlen magam viselete tekintetéből, a Makai Israelita Communitásnál Bíróság viselésére, valamint az Méítóságos Uraság nagy érdemű Tiszt Viselői, úgy az község által is a felyebb való Esztendők elfolyta alatt már 6. ízben méltónak találtatván kineveztettem, viseltem is telyes tehetségem szerint ezen terhet, reményiem úgy a Méítóságos Uradalom mint az község meg engedésére; de óh fájdalom! minek utánna a közelébb múlt December Holnapban Tettes Szilágyi Sándor Uradalmi Fiscalis Kőszeghy Ferentz Tisztartó és Király Ferentz Ispán Urak jelenlétekben 81 Communitásbéli Személyek Voksa szerint 7. szer is a Bíróságra kineveztettem, ezen terhet magamra vállalni annál nagyobb örömmel kész voltam mivel a Communitás részére, avagy csak a Templomban gyakorta megtörténni szokott lármás viszzálkodásoknak elhárítása tekintetéből is, el kerülhetetlenül szükséges Rabinusnak meg szerzésében majd minnyájan föl kiáltva véllem edgyütt meg egyeztek, mellyek után én Pestre vévén utamat, ez alatt Áron Bébe és Ábrahám Simon helybéli Társaink az igazság kívánásárúl és a köz Jó előmozdításától magokat elvonván Lajstromot készítettek és azzal Házról Házra járván Lakos Társaink közzül mint egy 30 személyeket vétkes ingerlések által arra bírták, hogy abba neveiket be írván, oly célbúl: hogy valamit csak az ujjonnan választatott Bíró akárminémű Tárgyban tenni fog magokat erőssen ellene szegezni készek lesznek, a nevezett két lakos Társainknak illyetén fortélyos lépéseit Pestrül tett haza jövetellemmel meg tudván, azonnal az egész Communitást öszve hivatva Gyűlést tartottam, újra megkérdezvén őket, hogy a Rabinus hozattatásában ki jelentett egyezések mellett továbbra is meg maradnak e vagy sem, melyre az alázatosan ide zárt sub ./. Feljegyzés szerint mint egy 60?n Személyek magokat csak ugyan alá is írták, a Rabinusnak szükséges voltát erősítvén, de az első Esküit, Jákob Iritz Szék árendás magát az ily Köz Jóra czélozó Intézetnek ellene szegezvén mint egy boszúsággal eltelve, a széket elvetve, haza ment ezt követték a többi Esküitek is úgy annyira: hogy a közönséges Néppel csupán csak magamat haltak a község Házánál, Volf Kohn, ennek Veje Bri(e)lik, Puliczer Mihály, és Salamon Freind pedig akkoriban egy kívésé a Communitás Házában a többiektől hátra maradván, és már a múlt Esztendőben is kijelentett az 61.-ik és 64-ik számok alatt bejegyezve alázatosan sub .//. ide zárt önnön kívánságokról

meg felejtkezvén, nem csak a Rabinus szerzésének ellene mondtak, hanem engemet is minden tartozó engedelmesség félre tétele mellett meg támadván, sérelmes kifejezésekkel kissebbítettek, sőt a Rabinus kívánásában meg egyező köznép közzül is Kohn Farkas egyiket keményen arczúl csapta, másiknak pedig a kalapját vakmerően leverte és hogy nekünk Rabinus nem kel botránkoztató lármával kiabált. De még ezel sem elégedtek meg, hanem ugyanaz nap délutáni három órákor többször említett Volf Kohn és Jákob Iretz több a magok részére csábított Társaikkal edgyütt a köz népet az én tudtom és hírem nélkül a Közönség Házához öszve hívátván, a népet felingerelve azon tanátskozott, hogy engemet a Bíróságból kivessenek vagy rajtam valamely csúfságot kövessenek el. Lakos Társaímnak véllem való ily képtelen való bánásokat én mindez ideig békességes tűréssel szenvedvén, vagy azért is elhaltattam, mint hogy az e folyó Holnap lökén Löbl Pólyák és Baruch Friedman magokban szálván hozzám jöttek, és a megbékellést oly módon nyilatkoztatták előttem ki, hogy ha a Communitásunkhoz tartozó köznép közzül 21 személyek köz akarattal ki választatván, úgy mint a Bírót és több Eskütteket meg szoktak esküttetni a köz igazság kiszolgáltatására meg hitélteinek, mind a Rabinus szerzésében, mind pedig már egyéb Tárgyakat tekintve, a mit azok a Birákkal edgyütt végeznek, abban ők is a többi Társaival edgyütt meg nyugodván nem fognak ellenkezni, illetén tett kinyilatkoztatásokat én is a békesség kedviért elfogadván kívánságokra reá állottam, egyedül a Tettes Tiszti Szék előtt ezennel mély alázatossággal azért esedezek, hogy a most érdeklett 21 Személyeknek ki választását és annak módja szerint leendő meg esküttetését ha különben a dolgott magokra válalni nem akarnák Sorshúzás által is eszközölni. A mostanság köztünk főnforgó viszzszálkodásoknak és párloskodásoknak lecsilapítása tekintetébül, egyszersmind az már eddig is gyakorta tapasztalt gyülekezeteknek éjjeli és nappali alatomos tartását keményen eltiltani és a fönt érdeklett mód szerint a nép csábításában részesült vétkeket érdemek szerint meg büntetgetni kegyessen méltóztasson, mély tisztelettel maradván a Tekintetes Tiszti Széknek Makón 18^k Február 826. Észt, alázatos szolgálja Volf Nasetz Izraeliták Bírāja.

A mint látjuk, Nasetz Farkast eljárásában, hogy a választást keresztülhajszolta, az istentisztelet méltóságának megóvása is vezette. Műveltebb gondolkozása megértette, hogy csak egy rabbinak vallási és tudományos tekintélye mentheti meg a hitéletet a hanyat-

fástól és elvadulástól. Ezt a szempontot az Uradalmi Tisztség is magáévá tette, mely jóváhagyta a rabbiválasztást. A történeteket összefoglalva, megküldte határozatát a hitközségnek: Püspök Makói Uradalom Tiszti-Szék Protocollumának Extractussa 18 Febr 826. Wolff Naschitz Makai Zsidó Bíró esedező Levelében elő adja némelly Lakos Társainak ki jelentett némelly nyughatatlanságaikat, mellyekkel, noha az \cdot/\cdot alatt látható Iromány szerint többen mint 60 kívánnák egy Rabinusnak felvételét, ezen szándékban még is gátoltatik; azt kéri: hogy Rabinusnak fogadása megengedtesen, egyszersmind a Cornunitásnak 14 febr. 826. hozattott abbéli Ha. tározást, mellyben megállapittatott a Bírói és az 6 Esküthen felül még 21 személy, a kiknek nevei az \cdot/\cdot alatt foglalt minden Tár-gyak a mellyek a község Javát, vagy Terhét illetik, Felvételében és Bírálásában Jelenlétekkel és Befolyással legyenek; és ez eránt meg eskeltessenek úgy, hogy ezek nélkül Gyülekezetét ne is tar-tathassák; Ezen Gyülekezetei is ennek utánna Szombati és Ünep napon, vagy alattomosan vagy éjjel ne engedtesen tartatni. Ennek folytában felolvastatott a Zsidó Coniunitás mostani Esküttjeinek Vádlevelek Birájok Wolff Nassetz ellen; hogy kötelességében el nem jár, Esküvését meg nem tartya, a mit velek egy nap végez, más nap a maga Embereivel elrontya; kéri, hogy ebbéli Bírói Szolgálatyából elmozdittassék. Végtere felolvastatott Számosabb zsidó Lakosoknak esedező Levelek, mellyel kéri, hogy a Zsidó Rabinus felvétele eránt Volf Nassetz Bírónak szándéka és akarattya a bent kitett okoknál fogva, de inkább azért, mivel a Rabinus számára a Quártély még fel nem építettett, meg gátoltassék, Kö-telessége tellyesítésére és a Néppével való szebb Bánásra intes-sék. Mellyre

ELVÉGEZTETETT.

Minekutánna a zsidó Községnek nagyobb része egy olly Rabinusnak felvételét, a ki minden Rabinusi Tulajdonságokkal felruháztatnak lenni esmértetik, kívánnya; az illetén Pappnak fogadását a kevesebb számai lévőek éppen nem gátolhatták; és ennél fogva illy Pappnak fogadása, hogy ennek Tekintete és sze-retete által a nyughatatlanok Zabolában tartathassanak, igen szük-ségesnek láttzatván, az Uradalom részéről is rendeltetik: hogy a Zsidó Község magának illy Papot mihelest az már régenten az Uradalomtól ki nyert engedelemhez képpest a Rabinusi Quártélyt felépíteni fogják azonnal fogadjon; addiglan pedig a mostani két káplányok, a kik jeles és alkalmas voltokra nézve Bizonyító Le-

veleikhez képpest még tsak kérdés alá sem vétetethetnek oktassák Papi kötelességeikbe a Zsidó Híveket. A mi azon Rendszabásokat illeti, melyeket a zsidó Bírák és Községek 14 febr. 826. az Iső szám alatt a jó rendtartásra nézve Határozásba tetenek; ez eránt az állapittatik meg, hogy a zsidó Bírák a T. Ns. Vármegye részéről nem régen ki adott Utasításhoz magokat mindenekben alkalmaztatván, a Bíró, az 6 Esküttek és tsak az 21 választott zsidó Lakosok a község javát az együtt való Tanátskozásokkal mozdítsák előre, és hasonlóan a Terheket is így hárítsák el; az honnan következik, hogy ennek utánna az efféle valamint a törvényes dolgot illető Tanátskozások mindenkor a Község Házánál hajtassanak végre és sémi szín alatt Szombaton vagy ünep napon ne legyenek a Gyülekezetek.

Egyébberránt a Zsidó Bíró Volff Nassetz oda utasittatik, hogy a maga Bírói kötelességeibe minden Tüzeskedés nélkül eljárjon; az Esküttek pedig intetnek, hogy minden Engedelmisséggel legyenek; Úgy a köz Lakosok is jobbagyi tsendességbe tartsák magokat, bizonyosak lévén arról, hogy legkissebb Indulatoskodásnak okát tévén, minden Személy válogatás nélkül meg fognak az Uradalmi Tiszttség által fenyegetni. Feljegyzetté Szilágyi Sándor Uradalmi Fiscalis. Püspök Makó Várossá Izraelita Közönség Biráinak.

Bölcs ítélet volt, üdvös határozat, de egyúttal rávilágít a korabeli zsidóság felekezeti alárendeltségére — s volt rá rikítóbb példa is — hogy a belső hitéleti kérdések megoldása szintén külső hatalmi tényezőktől függött.

Ullman rabbit országos hírnév övezte. A megalkuvást nem ismerő konzervativizmus embere volt. A vallás törvényeit megszegők büntetése is járt akkoriban. Pl. az 1844. évi költségvetésben nagyobb tétel „a község udvarán levő vendéglő épületi folyosó alatt, ’s pedig a’ közepén lévő egyik rekeszt osztályából *börtönre* átváltoztatni“ ... (a vallási vétségek büntetésére). Ullman örködött a hagyományos, ősi formák sértetlensége fölött. Mind szaporábbak a hitéleti szellem hanyatlásának tünetei úgy, hogy a község 1843 október 15-én hatósági segítséget, beavatkozást kér a terjedő szabadság elnyomására. íme, a kortörténeti dokumentum számba menő írás. Tekintetes Fő Szolga Bíró Úr, Kegyes Pártfogó Urunk! A’ midőn a’ köz tudomány szerint tagadhatatlan igazsággá alakult azon tapasztalat, mi’ szerint tsak azon ország, nemzetség és Lakhely érheti el boldogulását, melyben a’ Vallás

tartalmához való tántoríthatatlan ragaszkodás, a' Hazai Törvényekkel, egymást karöltve kísérik: erre való nézve legmélyebb aláztosságú esedezésünk abba fenekük, hogy szomorúan tapasztalván Hit sorsosink némely tagjai szívébe is beharapódzott azon vallástalanság mótelyét, mi szerént némelly a' Vallás tartalma elleni tényeket nemcsak alattomosan, hanem nyilván is elkövetni vakmerősködnék; jelesen a' Szombati 's egyéb nagy ünnepeket megrontva azokon olly botrányos tetteket üznek, mellyek a' Vallás letiprásával a' Hazai törvényekkel! nem gondolást is magok után húzzák, 's az által másoknak is a' törvények megszegésére a' zavar és féktelenség tartózkodás nélküli gyakorlására, igen vétkes ösztönt szolgáltatnak, e' végből kegyesen tekintve a' jelen országosan egybe gyűlt Rendeknek azon egyik szeplőtelen törekvésére, mi' szerént az áldott Hon különbözö vallású mindegyik felekezet Vallása szabad gyakorlatába nemcsak meghagyatni, hanem annak parantsolatit 's szokásit meg is tartatni rendelnék, ne hogy itt ezen Tekintetes Megyében kebeledzett Hitfeleink között is már elkezdett illy vallás elleni botrányos és vétkes tettek tovább terjedjenek 's a' nevendék ifjúság gyenge szívébe hatva, mótelyesedésbe átalakuljanak 's vétkes szakadásokat szüljenek, annak megzabolázására helybeli Tisztelendő Rabin Hirschfeld Jósef Urat ha netalántán szükségessé válna, assistentiával is — felruházni 's bennünket kegyes hátiratú ebbeli rendeletével megörvendeztetni, — bízván vele született vallásos erényességébe 's igazság szeretetébe legkegyelmesben méltóztasson.

Uliman hosszú évekig nyugodtan élhetett hivatásának.

De aztán ide is beszivárgott a „német reform“ kísérlete, a Németországból kiindult s a 19. század első felében sokfelé meghonosodott modernség törekvése. Idegenben járó kereskedők itt is — ott is látták s megkívánták az isten tisztelési újításokat: az ének-kar és orgona bevezetését. Az újkori zsidóság életét nagyon felzaklatták ezek a kérdések és szakadást idéztek elő a közösségekben. Nálunk a kórusos istentisztelet volt a haladók követelése. A liturgiát nem bántották. De Uliman elzárkózott a templomi vallás-gyakorlat kereteinek minden megbolygatásától. Kíméletlen harc kezdődött. Nem aféle helyi perpatvar volt, hatalmaskodó szeszély, hanem a fejlődés vágyának s az intranzigens ortodox álláspontnak összeütközése. A haladók célja: az istentisztelet esztétikája s a világi műveltséggel is bíró rabbi. A tradíciókban gyökeredző Ullmant hajthatatlan meggyőződése tragikus helyzetbe juttatta. A

hitközség vezetői Ullman kérlelhetetlen talmudi kizárólagosságában látták az elmaradottság okát s a kor szellemétől is fűtött haladás szenvedélyében erőszakos lépésre határozták el magukat: hogy Ullmant elmozdítják állásából. Graner Ignác hitközségi elnök a Polner Lajos cs. kir. szolgabíró jelenlétében 1858 május 17-én tartott gyűlésen javasolja Ullman kényszer-nyugdíjazását. Az előjárók avval is megpróbálkoztak, hogy Makra Imre prépost alesperestől szakvéleményt kértek, mert a plébánosok voltak a zsidó népiskolák igazgatói, felügyelői. A prépost bölcsen, tapintatosan intézte el a dolgot, írván a következőket (1858 május 21): A makói izraelita Vallás község érdemes Előjáróságának. Miután helybe'i Rabbi Ullman Salamon nyilvános hivatali működéséről tudomásom nincs, de a vidéki fiókiskolák sem tartoznak felügyelése alá, melyekre nézve az ő eljárásáról nézetemet kellene kifejtennem, a tőlem f. hó 18.án 42. sz. a. kívánt hivatalos vélemény kiadásával nem szolgálhatok.

Az említett gyűlésen azt hangoztatták, hogy Ullman „már előrehaladott kora s betegsége miatt sem felelhet meg a lelkészi hivatás követelményeinek, hogy mint rabbi eredményesen működhessék. Tekintetbe véve még, hogy a szószékről nem érteni a prédikációját, melyben oktatnia kellene a népet Isten és a felsőbb-ség iránt való kötelességeire és alkalmatlan lévén rá, hogy az iskolai hitoktatásra, továbbá az ifjúság erkölcsi s vallási nevelésére felügyeljen, a mi az ifjúság züllését s az általános erkölcsi elfajulást vonja maga után, nyilvánvaló a rabbi nyugdíjazásának kényszere, hogy a fontos lelkészi állást egy korszerűen képzett emberre kell ruházni, a ki képes lesz egy több, mint 1200 lelket számláló község lelki vezérének magas feladatát megérteni és teljesíteni.“ A betegességnak indokához hozzávették azt is, hogy „a rabbi kiejtése már előbb is hibás volt és annyira rosszabbodott, hogy a szószéki beszédeit, melyeket különben is ritkán tart, évente legfőlebb öt-hatot, csak nagyon kevesen értik... mivel az iskolára, a tanításra s az ifjúság nevelésére nem fordít figyelmet és a hitoktatás végzésére s felügyeletére úgy a gyöngélkedése s érthetetlen kiejtése, mint a talmud kivételével az emberi műveltség minden terén való járatlansága miatt képtelen. Továbbá: mert már 1837-ben¹⁾ Csanádmegye és legújában is a cs. kir. megyefőnökség részéről alkalmatlannak nyilvánították az anyakönyvvezetésre is,

¹⁾ A hitközségi anyakönyvet az első négy évben (1833-1836.) Ullman vezette.

mert a rabbi tehetetlensége és tétlensége a haladást a községben gátolta és gátolja, a mi miatt csak nagyon kevés hitközségi tag ismeri az európai írást, ellenben a tudatlanság s az erkölcsök durvasága nagyon elterjedt“ ... A haladók nem fékeztek a türelmetlenségüket, túlzásra ragadtatták magukat: kimondták Ullman kényszer-nyugdíjazását. Évi 600 frt. nyugdíjat szavaztak meg neki élethossziglan s halála esetére a nejének 300 frt. kegydíjat.

Graner elnök 1858 június 2-án a választmány elé terjeszti a kórusos istentisztelet ügyét, a mely ellen „egyes obskúrus személyek a legalsóbb népet izgatják.“ A jelenvolt képviselők aláírták a következő határozatot: Mi alólirottak önként s meggyőződésből beleegyezünk, hogy a helybeli izraelita templomban rendezett kórusos istentisztelet vezettessék be, a milyen pl. Bécsben, Pesten, Szege-den, Nagybescskereken, Kecskeméten és sok más községben fennáll; sőt az istentisztelet szabályozását is szükségesnek tartjuk s érezzük s hamaros megvalósítását kívánjuk.“

Az 1858 nov. 19-én tartott gyűlésen az elnök bemutatja a cs. kir. szolgabíróságnak rendeletét, melyben értesíti a községet, hogy a cs. kir. helytartóság illetékes ügyosztálya engedélyezi a kórusos istentiszteletet, egy másik átiratban pedig közli, hogy a cs. kir. megyei hatóság tudomásul vette Ullman nyugdíjazását. Az utóbbi rendelet következtében Ullman, mint a kinek hatásköre megszűnt, átküldi a hitközségi gyűlésbe (1858 nov. 21) a rabbi-sági iratokat: 6 darab nála letétbe helyezett aktát, egy lepecsételt végrendeletet, 3 házasságfelbontási jegyzőkönyvet és a rabbinátus pecsétnyomóját. A gyűlés napirendjén ismét a templomi kultusz: a rend fentartására Schönberger Márkot és Reiner Adolfot templomi biztosnak választják, a minek fejében a hitközségi adótól mentek s kapnak külön szolgálati kalapot. Az istentiszteleti funkció-nál kötelező lesz az ornátus még az egyházfinak is (1858 nov. 28.) Az ornátus használata, mint a zsinagógái formák nemesítése, szintén hozzátartozott a korszerűség programjához. Csakhamar elhatározzák, hogy pályázatot hirdetnek a rabbiállásra (1859 január 6.) A hirdetmény megjelent az Ost. Deutsche Post, a Pester Lloyd és az Allgemeine Zeitung des Judenthums-ban: *Concurs*. Mit Genehmigung Ver Wohll. K. K. Comitats-Behörde für B. Csanád laut Erlässe vom 7. Nov. 1858 ZI 8947 und vom 6. Jänner 1859 ZI. 36. wird hiemit zur Besetzung der vacanten Stelle eines Bezirks-Rabbiners für die Bezirke Makó und Battonya der Concurs ausgeschrieben. Mit dieser Stelle ist äusser den üblichen Sporteln

und Emolumenten nebst freier anständiger Wohnung u. 6 Klaftern harten Brennholzes der jährliche fixe Gehalt von Eintausend Gulden Öst. Währung verbunden. Hierauf Reflectirende, die von anerkannten Rabbinern autorisirt sind, mit gründlichem talmudischem Wissen, zeitgemässer Bildung die Fähigkeit vereinen, in rein-deutscher Sprache Kanzelvorträge zu halten und endlich über einen mackeilosen, religiössittlichen und politischen Lebenswandel sich ausweisen können, wollen sich in portofreien Briefen wenden an den Isr. Cultus-Vorstand zu Makó, Ungarn, Comit. B. Csanád.

Ullman nem nézte mozdulatlanul, egy vértanú megadásával az események alakulását. Szívósan keresi a jussát, melytől megfosztották. Ismételten kéri a hatóság védelmét a rázúdult méltatlanságokkal szemben. A vármegye iktató könyveiből megcsap az áldatlan villongások emléke: Makói izr. rabbiner Makói izraelita Elöljárókat panasolja be, kik f. hó 19-én a templomba rajta sérteket akarnak elkövetni (1858 máj. 18). Ullman S. rabbi folyamodása a makói izr. templomban chorus létesítése iránt. Ullman Salamon kérelme az anyakönyvnek általa leendő vezettetése iránt. Folyamodása fizetésének kiadása érdemében.

A község följelentette „zugistentisztelet“ tartása miatt, hogy a hívek egy csoportjával külön imádkozott a lakásában. A cs. kir. szolgabíróság iktatója említi az „Ullman S. által tartani szándékolt zugistentiszteletet“, majd 1859 márc. 7-éről: U. S. makói izr. nyugalmazott rabbi nyilatkozata a házánál tartani akart zugistentisztelet iránt. Letiltólag ismét elutasított (márc. 11). Aztán megint: Makói izr. Rabbi makói izr. templomban a chorus további működését betiltani kéri (1859 ápr. 28). Az izr. községnek kiadadott (máj. 11). A helyzet annyira elfajult, hogy Ullmanra mindenféle rágalmakat szórtak az ellenségei: még az illoyalítás (!) vádjá ellen is védekeznie kellett a nagyváradi cs. kir. helytartósági ügyosztálynál.

De fordulat állt be. A konzervatív irány uralomra jutott a hitközségben. Paskesz Lázár elnök vezetése alatt az előljáróság, képviselőtestület s a többi hívek 1860 febr. 8-án tanácskozássra gyűltek össze, melyben a cs. kir. megyei hatóságnak 1859. évi 1785. és 6062. sz. rendeleti alapján újra megtárgyalták az istentiszteleti s a rabbi-kérdést. A gyülekezet 96 szavazattal 21 ellen úgy döntött, hogy fentartja az istentisztelet régi, változatlan formáit, vagyis nem engedi meg a kórust, Ullman Salamont pedig 99 szavazattal 15 ellen visszahelyezték állásába. A vele kötött pót

szerződésben nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy „az istentisztelet, az imák, az imarend, az előimádkozás, a rituális vágás, egyszerűen minden szertartási kérdésben az ő döntése mérvadó; hogy minden ezen kérdésekben az ő beleegyezése nélkül nem szabad semmit változtatni, hogy mint vallási vezető, a hívek lelki javáról akadálytalanul, legjobb belátása szerint gondoskodhassék és senkinek sincs joga az említett ügyekben az ő tiltakozásának ellenszegülni, vagy az ő akarata ellenére a rítusban s az istentiszteletben újítást bevezetni.“

Ullman zelóta volt, de nem sietett rögtön kenyértörésre vinni a dolgot. Tudott belenyugodni bántó eseményekbe is. Pl. a makói zsinagógában már 1850-ben elhelyezték az előimádkozói asztalt a templom közepéről a frigyszekrény elébe s ő mégis eljárt abba a templomba. Vagy akárhányszor eltekintett a szabad ég alatt való esketés szokásától s a templomban is esketett. De a kórusos istentisztelet ellen harcolt a végletekig s megghiúsította. Az ellenkezés nemcsak egy beidegződött vallási szokás érzékenységének non possumus-a volt, hanem a további reformoktól való félelem is. Ullman eljuttatta panaszát a bécsi kormányhoz. A háborúság meglepő kulissza-titkai derülnek ki a hitközség egy leveléből, melyet a híres bécsi hitszónoknak, Mannheimer Izsák Noának írt (1858 július 2), a ki a mérsékelt zsinagógái reformnak nagy tekintélyű szószólója volt. Mindenekelőtt küszönetét fejezi ki Mannheimernek a vitás kérdésben adott kedvező és tudós szakvéleményéért. Aztán kijelenti, hogy Ullman az alsóbb hatóságok megkerülésével fordult a bécsi kormányhoz, pedig láttuk, hogy a helyi és kerületi hivatalokat ép eléggé foglalkoztatta a panaszirataival. A község kéri Mannheimert, hogy hathatós befolyásával segítse diadalra az ügyet... „unserer Angelegenheit, die für Entscheidung dem hohen K. K. Ministerium vorliegt befürwortend beistehen und unserer, durch den Rabbiner Salomon Ullman verläumdeten Partei zu dem erwünschten Ziele verhelfen.

Wir könnten einer günstigen Entscheidung Seitens des hohen K. K. Ministeriums um so sicherer entgegensehen, da wir doch keine, das innere Wesen der Religion betreffende Reform, sondern nur die äussere Regelung des Gottesdienstes bezwecken und nur das anstreben, was allein geeignet ist unsere Religion und den Gottesdienst, welche durch die krasse Unwissenheit des hyperorthodoxen Rabbiners bei uns so sehr ins Arge gerathen ist, zu verjüngen und zur Geltung zu bringen. Die Sache der Finsterlinge

hat jedoch leider noch zu viel Vertheidiger und Anhänger, denen kein Mittel unwürdig ist ihre Absichten durchzusetzen.

Unser Rabbiner hat mit Umgehung aller unterstehenden Landesbehörden, wegen der beabsichtigten Einführung des Choral-Gottesdienstes an das hohe K. K. Ministerium klagend sich gewendet. Durch Vermittelung des, als den Hort und Vertheidiger der rechtgläubig sich nennenden Partei im Kaiserstaate sich gerierenden, genügend gekannten Hofwechslers J. Deutsch gelang es ihm eine zeitweilige Sistirung des übrigens noch nicht zu Stande gekommenen Choral-Gottesdienstes und eine Untersuchung der Angelegenheit zu erwirken. Wenn auch diese Angelegenheit nach gepflogener Untersuchung von dem Stuhlrichteramte und der Komitats-Behörde bestens befürwortet der hohen Landesstelle unterbreitet wurde, so fürchten wir doch, der Einfluss jenes intriguirenden Hofwechslers, der sich nicht scheut den hiesigen Pöbel durch Briefe zu haranguiren und diesen wie den Rabbiner zu beharrlichem Widerstand aufzumuntern, könnte der guten Sache schaden... Wird unsere Gemeinde in ihrem Bestreben für die Erweckung des religiösen Sinnes und für Regelung des Gottesdienstes gehindert und unterliegt diese in ihrem Kampfe gegen die letzten Stützer der Hyperorthodoxie, so wird der Fortschritt nicht nur in dieser Gemeinde, sondern in allen isr. Gemeinden unseres Vaterlandes auf viele Decennien unterdrückt, die Sehnsucht nach religiöser Erstarkung und Verjüngung erstickt und der längstersehnte und angestrebte Sieg der guten Sache auf lange hinaus vertagt“...

Tudjuk, hogy a nagy port fölverő kultúrtörténeti mérkőzésből egyelőre a konzervatív álláspont került ki győztesen. Nem felsőbb-ségi oktroy útján, hanem a hívek többségének akaratából. Elcsön-desült az évekig dúló viszály. A község tisztújításra készült. A választáson, 1861 április 8-án megjelent Hofbauer Sándor központi főszolgabíró, mert az 1848. évi 24. t. c. a földesúri hatóság fel-ügyeleti jogát a megyére ruházta át. A választási biztos a jelen-lévőket összetartásra, békés együttműködésre buzdította. Engesztelő szavaiból kicsendül a klasszikus magyar szabadelvűség hangja. Figyelmeztette a híveket, hogy „az izraelitáknak jelen állását és az országgyűlésen bizonyosan megpendítendő, minden szabadelvű honfitól élénken pártolt és remélhetőleg a honatyák által elfoga-dandó emancipáció ügyét szem előtt tartván s megfontolván, hogy az egész haza az izraeliták magaviseletét figyelemmel kíséri, csak olyan férfiakat válasszanak Elöljáróknak, kik részint míveltségük,

részint hazafiúi érzésük és a magyar nemzethez való simulásuk által nemcsak a község bizalmát, de az általános rokonszenvet megérdemlik“...

A megválasztott elnök, Puliczner Miksa kijelenti, hogy „az ő részéről az eddig némelyek által oly buzgón ellenzett karénekes istentisztelet behozatalát egyáltalában erőszakolni nem fogja . . . Legelső teendők közé számítja a magyar nyelvnek, mint első helyet érdemlő tantárgynak behozatalát a községi tanodába, hogy gyermekeink ily módon mint magyarok neveltessenek, keblükben a hazaszeretetet szent érzelve felköltessék, hogy az által a magyar nemzet eránti hű ragaszkodásunkat tettelegesen tanúsíthassuk és azon türelmességet és nagylelkű rokonszenvet megérdemeljük, mi-ben a nemes magyar nemzet bennünket részesít és ezen hazafiúi szent kötelességünk teljesítése által saját javunkat és utódaink reménydús jövődjét biztosíthassuk.“ E beköszöntőben a magyar zsidóság lelke szólal meg, nemzeti hűségének örök történeti hitvallása.

Az 1860-as és 70-es években sűrűn váltakoznak az elnökök: Gombó Mózes, Kirschner Izsák, kinek idejében (1862) elrendelik, hogy az iskolás fiúk a tanító felügyelete alatt részt vegyenek a felnőttek szombati és ünnepi istentiszteletében s Horovitz Lipót rabbihelyettest megbízzák (1863), hogy napi 2 órában talmudra tanítsa az erre alkalmas ifjakat. Majd ismét Graner veszi át az elnökséget s „a felvilágosodott kor igényeit“ ajánlja a község figyelmébe. Utána Gombó Adolf, Bauer Sándor, Stern Eduárd és Abelesz Herrman következnek; mindegyik áthatva a műveit vallási formák s a magyar szellem iránt való lelkesedéstől. 1880-ban választották elnöknek Dr. Dózsa Sámuel, a kinek jelentőségéről alább lesz szó.

A hitközség 1861 ápr. 26-án elhatározza, hogy iskolájában bevezeti a magyártanítást nyelvét A kultusz-vita rövid időre le-
—"Sérült a napirendről, de a templomi rendtartás érdekében erélyes intézkedést tett az előjáróság. Kimondta, hogy a ki a felügyelők útasításaival szembeszáll, öt forintot fizessen a megyei kórház javára (1862 nov. 19). Az alig elpihent pártoskodás ismét felüti fejét Ullman Salamonnak 1863 jan. 1-én bekövetkezett halála után. Úgy látszik, hogy legbensőbb hívei bizalmatlanok voltak a hitközség iránt s attól tartottak, hogy az újítás szelleme, melyet csak a rehabilitált Ullman tekintélye tudott háttérbe szorítani, mégis csak felülkerekedik. Oda húztak az elhalt rabbi családjához s talán föl is biztatták még kiskorú fiát, Izráelt, hogy lelkészt funkciókat vé-

gezzén. Az előjáróság nem hajlandó eltérni Ullman Izráel jogbitorlását. De az elégedetlen hívek tovább is külön istentiszteletet tartanak Ullman lakásában, amit az előjáróság ismételtén megtilt (1863 aug. 25) s azon föltételhez köti az engedélyt, hogy kivált az ünnepi jövedelmek csökkenéséért, kárpótlásul kétszáz forintot fizessenek a templomi pénztárba. A magánistentisztelet résztvevői voltak Ullman fiain kívül: Paskesz Lázár, Paskesz Jónás, Löwy Herrman, Löwy Izráel, Gombó Jakab, Gombó Mór, Weisz Jakab, Wéber József és Abelesz Lipót. Ez az elkülönítés végül teljes kiválásra vezetett s még több tagot körébe vonván, megvetette alapját az önálló ortodox hitközségnek, melynek főabbijai voltak: Kornfeld Ábrahám és Grünwaid Adolf. A mostani: Vorhand Mózes.

Az 1860-as években új erőre kap a vallási civódás. Egymást érték az összetűzések, följelentések. A község hatósági támogatást kér a „zugistentisztelet” meggátlására és Hofbauer Sándor főszolgabíró 1867 febr. 10-én a következő átiratot küldi az előjáróságnak: Múlt évi November 30-án 238. sz. a. tett előterjesztésére, melyben a Makói Hitközségben egynéhány vakbuzgó egyéneknek elkülönítési törekvésük és zugimaházak — ’s iskolák úgy külön istentisztelet tartása — mely csak kiválóságos esetekben a helybéli főtisztelendő Főrabbi úr és a hitk. Előjáróság tudta s beleegyezésével eszközölhető, bejelentetik — válaszul ’s illetőleg az ügybeni további eljárás végett a tisztelt Hitközs. Előjáróság értesítettik, hogy kötelességében állandó mint községi Előjáróságnak a rend gyakorlat, szokás ’s szabályos eljárás tekintetéből azon különködő és vakbuzgó egyéneket, kik a bejelentés szerint külön zugimaházat, zugiskolát, vagy elkülönített istentiszteletet tartanak, hitközségi gyűlés előtti megjelenésre megidézni és a felsőbbi hatóságok által is tiltott zugimaház, zugiskola és külön istentisztelet tartásától letiltani, a mennyiben pedig kiváló esetekben külön istentisztelet tartása a szokással is megegyez, arra illető engedélyt fötisztelendő fő Rabbi úr és hitközs. Előjáróságtól magoknak kieszközölni tartoznak, értesítettvén, hogy a mennyiben a hitközség felhívásának és végzésének nem engedelmeskednek, arra való szoríthatás végett városi Csensdbiztos ma innen kiadott Rendeletnél fogva utasított, hogy a tiszt, hitközségi Előjáróság felszólítására segédkez nyújtására — és akár a zugimaházak és zugiskolák bezáratását vagy egyeseknek előállítását végrehajtani köteleztetett.

A belső zavarokon kívül csapásnak érezhette a község az 1863. évi inséget is. Az utóbbinak leküzdésére megindult segély-

akció nem feledkezett meg a zsidókról sem. A helybeli kaszinó elnöksége tudatta az előjárósággal, hogy 1864 január 10-étől kezdve magára vállalja hetenként 10 zsidó szegénynek ételmezését s minden egyes szegény számára 34 kr-t utalványozott. Az előjáróság elhatározta (1864 jan. 21), hogy a segélyösszeget a Dr. Abelesz József elnöklete alatt működő izr. inségi bizottmány rendelkezésére bocsátja s a kaszinónak köszönő levelet ír. Csörgeő Antal főispáni helyettes pedig értesítette az előjáróságot, hogy a helybeli munkaképtelen, elaggott és nagy családú izr. szegények segítésére a megye inségi pénztárából 40 frtot utalványozott s „ezen vallási különbséget nem ismerő atyai gondoskodásért“ a hitközség hálás köszönetét szavaz neki.

Az általános nyomornál nem kevésbé aggasztotta az előjáróságot a hitközségi állapotok sivársága. Graner Ignác elnök 1864 febr. 23-án fölhívja a község figyelmét „a lelkész hiánya által okozott károkra és szomorító viszonyokra. Hogy az istentisztelet minden rend és áhitatos ihlet nélkül történik, minek folytán a templomot igen sokan még szombat és ünnepnapokon sem látogatják és főleg a serdülő ifjúság az istentiszteletnek szentelt órákat kávéházban és más mulató helyeken tölti és ez által feslett életre szokik. Ezen körülménynek még azon rossz következése is van, hogy a templom jövedelme is mindinkább csökken... Miután hitszónok nincs, a köznép erénye romlik, minek folytán ez mindinkább egymásközi meghasonlásokra hajlandó. Ennek következménye az, hogy a községben pártoskodások vannak, a minek többek közt azon szomorú következése is van, hogy az egyetértéssel egyszersmind a hitközség jövedelme is fogyatkozik, miáltal a hitközségnek minden üdvös intézetei fennállásukban megingattatnak. Az által, hogy a hitközségi lakosok közt egyetértés és a hitközségnek lelkésze és az egyházi ügyeknek úgy az anyakönyveknek a törvény által hivatott kezelője és vezetője nincsen, törekednek a fiók községek a hitközségtől elszakadni“... indítványozza tehát a rabbiállás sürgős betöltését. Abban is megállapodott a gyűlés (1864 febr. 28), hogy legkésőbb husvételre meglegyen a „rendezett karének.“

Az 1864 ápr. 21-én tartott ülésen újra hangoztatják, hogy „a hitközség lelkész nélkül fenn nem állhat“. Dicséretes tapintattal intézik az ügyet. Sem a hitközség, sem a rabbi hivatal méltóságával összeférhető nem lévén — mondja az előjáróság az 1864 május 11-én tartott gyűlésben — hogy a főrabbi hivatal betöltésére csőd (pályázat: Concurs) hirdettessék, Graner elnök indítványozza, hogy

a minden nagyobb hitközségek által ily esetben használt út és mód használtassák t. i. néhány tudós és köztisztviselőben álló és a helybeli hitközség viszonyait ismerő főrabbi urak megkéressenek, miszerint ajánljanak a helybeli izr. hitközségnek néhány alkalmas rabbit, kik közül a hitközség Főrabbit választthasson. Elhatározták, hogy e célból fölkerik Löw Lipót szegedi, Steinhardt Jakab aradi, Fischman F. H. kecskeméti és Hirsch M. ó-budai főrabbit. Mind a négynek egyhangú ajánlatára 1864 aug. 8-án Fischer Antal Énoch dunaföldvári rabbit választották meg, a mit a hitközség aug. 12-én általános lelkesedéssel szentesített. Az új lelki pásztor 1864 szept. 20-án foglalta el állását.

Fischer Antal Énoch. kinek fia volt a jeles költő, Makai Emil (1872 — 1901), áldásosán működött a hitközségben (1864—1896). Példaképe az igazi papnak: szelíd, békességes, erkölcsi komolysággal s szeretettel teljes. Mély rabbinikus tudományával s széleskörű világi műveltségével az ország legelső rabbijai közé tartozott. Egyénisége s munkálkodásának szelleme feléje fordította mindenek becsülését. Utóda lett e sorok írója, ki 1898 május 1. foglalta el állását.

A magyar zsidóság újkori történetének az emancipáció volt a legnagyobb eseménye. Az évtizedek óta húzódó közéleti kérdést megoldotta az 1867. évi 17. t. e., mely kimondja a magyar zsidók polgári egyenjogúságát. Szerte a községekben ünnepi hangulat, a honfíúi hálának szebbnél szebb megnyilvánulásai. A makói hitközség kijelenti, hogy „szent és kedves köteleességünknek tartjuk a honvédek, a szabadság eme halhatatlan előharcosai iránti tartozásunkat hitközségünk gyenge erejéhez képest legalább némi részben leróni, miért is ezennel határoztatik, hogy a helybeli izr. hitközség közpénztárából az orsz. honvédalap gyarapítására ötszáz osztr. ért. frtot felajánl, mely összegből 100 frt. azonnal, 403 frt. pedig négy egymásután következő évi 100 frtnyi részletekben, mindig Deczember hónapban a magas m. kir. Honvédelmi Minisztériumhoz Tettes Csanádmegye Bizottmánya által beküldessék.”

Ép ily örömmel határozta el a hitközség, hogy Br. Eötvös József kultuszminiszternek a zsidó felekezeti élet rendezése s a kongresszus előkészítése körül való fáradozásáért hála- és bizalmi feliratot küld (1868 máj. 8). Az 1868 — 69. évi országos zsidó kongresszus költségeihez, mely megalkotta az u. n. neolog, vagy kongresszusi hitközségek szervezeti szabályzatát, a makói választókerületnek 470 frttal kellett hozzájárulnia.

A hitközségi életet akkoriban egy nagy terv foglalkoztatta:

az öreg templom kijavítása s „átidomítása.“ A gyűjtéssel megbízott küldöttség jelenti a képviselőtestületnek (1872 márc. 3), hogy „több helybeli keresztény lakos a testvériség s bőkezűség legszebb példáját adta az által, hogy egyenkint nevezetesebb, összesen 165 frtnyi összeget írtak alá a templomépités javára... A mutakozó eredmény és különösen a máshitű lakostársak részéről tanúsított testvéris részvétel s bőkezűség hálás elismeréssel örvendetes tudomásul vétetik“.

A nyugodt idők elősegítették a belső haladást, megerősödést. Az anyagi mód szerénysége sem gátolta az intézmények fejlesztését. A hitközség 1880-ban berendezte a külön leányiskolát. Iskolánk története összeforrt Steinhardt Márk (1820—1897) igazgató nevével. Városunk szülötte volt és nemcsak a község, de az egész város kultúrélete is nagyon sokat köszönhetett az ő páratlan tevékenységének. A szabadságharc végén bujdosnia kellett az ellenség boszúja elől. Majd pár évig a nagylaki iskolában működött. 1851-ben került hozzánk. Ugyanakkor készítette a testvére, Steinhardt Jakab aradi főrabbi, az első tantervet és szabályzatot iskolánk számára. Steinhardt Márk egész életét ennek az iskolának szentelte. Egy magasabb küldetés prófétai ihletével csüggött rajta. Emberfölköti munkabírással dolgozott érte. Utolérhetetlen szorgalma s önfeláldozása észre sem vette az órák múlását, mert ott feledkezett tanítványai közt jóval a megszabott időn túl és lelkesen, rajongással fáradt művelődésükért, mely nem szorítkozott a népoktatás hivatalos mértékére, hanem az elemi tananyagot messze túlszámalyó ismeretekkel bocsátotta őket életútjukra. A tanítói hivatás emelése s társadalmi érvényesülése, a kari szellem ápolása érdekében megalapította a Csanádmegyei Tanítóegyesületet, melynek mindvégig alnöke volt. Bámulatos energiája nem kereste a pihenést. A tanításon kívül még a hitközségi jegyzőséget s az anyakönyvvezetést is ellátta hosszú éveken át. Működésének emlékét hervadhatatlan történeti érdemek koszorúzzák.

A jegyzőségben Csukási Mór, a ki évekig lapszerkesztő is volt és Purjesz Mór követték. Az iskola vezetésében Székely Lipót lett az utóda, a ki 1875-ben lépett a hitközség szolgálatába. 42 évi munkájának méltó elismerésekép a Csanádmegyei Tanítóegyesület tiszteletbeli tagjának választotta. A jelenlegi igazgató Gross Henrik. Iskolánk — a múltjához híven — ma is a legjobbak közé tartozik. De sajnos, ijesztően fogy a tanulók száma, mert a családokban alig van gyerek.

A legutóbbi néhány évtizedben a templomépítés volt a hitközségi élet uralkodó kérdése. A már régebben fölmerült átalakítási terv még az 1880-as években is kísért. Végül úgy határoztak (1893 jún. 16), hogy inkább legyen új templom. Sok idő és áldozat kellett hozzá. A buzditás megértésre talált a híveknél. Az anyagi nehézségek miatt az ügy lassan haladt. A régi-templom már szűk volt s megviselt, biztonsági szempontból sem kifogástalan. Bele kellett vágnf azaiinak-megalkotásába.,Sikerült is. E soTók írója avatta föl 1914 szept 4-én, Dr. Dózsa Sámuel elnöksége alatt, kinek lelkes, szakértő munkatársa volt Lövinger Miksa. Meg kell még említenünk a hitközség régi vezető embereinek egyik legbuzgóbbját, Dr. Dózsa Lajos alelnököt.

A gyönyörű templom városunk dísze. Festett ablakait s több „belső szerelvényét a hívek ajándékozták. Az előjáróság 1926-ban a zsinagógát bekerítette csinos vasráccsal s az így elhatárolt területen szép pázsit és fenyőcsemeték.

Dr. Dózsa Sámuel (1848-1923) nemcsak az építéssel együtt járó gazdasági s adminisztratív intézkedések számtalan gondját vette magára s az óriási felelősséget, hanem az egész hitközségi igazgatás rendje, a modernebb, műveltebb formák meghonosítása, az egyházi élet anyagi biztonságának megerősítése, kulturális céljainak szolgálata körül valóságos történelmet csinált. Providenciális embere volt a hitközségnek, melynek ismételten s évtizedekig az élén állt, mint elnök. Polgári pályafutásán is érzett a kivételesség: az egyetlen magyar zsidó, a ki vármegyei főügyészségig vitte. Páratlan érvényesülés, országra szóló nevezetesség. Bölcs volt és igazságos, maga a békeesség és tapintatosság. Egyéniségének varázsa s messze kimagasló tekintélye, melynél csak a szerénysége volt nagyobb — összhangot vitt a hitközségi tanácskozásba s finomabb tónust. Kifelé pedig? Mérhetetlenül gyarapította felekezetünk társadalmi díszét, erkölcsi méltóságát. Jelleme, tudása hittestvéri hűsége kifogyhatatlan áldást fakasztott. Lángoló hazaszeretet s vallási öntudatosság: a magyar zsidónak eszményképe volt. Ily szellemben vezette a hitközséget Dr. Dózsa Sámuel 21 évi elnökség (1880—1901) után megvált díszes állásától. A hitközség megfestette arcképét a tanácsterem számára s az 1901 márc. 31-én tartott ünnepi közgyűlésen méltatta a feledhetetlen férfiúnak érdemeit. Utódja lett az elnökségben Pártos Izsó, majd ismét Dózsa Sámuel vállalta a hitközség ügyeinek vezetését, utána meg Lövinger Miksa, a ki teljes odaadással s kiváló eredménnyel teljesítette nehéz hi-

vatását. A hitközségi Ügyvezetés egyik legkimagaslóbb sikere, hogy a templomépítés nem vonta maga után az adóterhek fokozását; semmi pénzügyi megrázkódtatás. A zsinagógában az igehirdetés nyelve kizárólag a magyar.

A magyar zsidó hűsége helytállt a békés munka áldásai s a világháború rémségei közt. A magyar érzés, a honfiúi becsület mártir-dicsősége kijutott a makói zsidóknak is: hősi tettek és hősi halál. Harci erényeik ragyogó bizonyossága a háborús kitüntetések. Íme, a sorozat: Földesi Ferenc főhadnagy: aranyvitéz-ségi érem, I. és II. oszt, ezüst és bronz vitézség! érem, Signum Laudis, sebesülési érem, Károly-csapatkereszt. Büszkén olvassuk, hogy mit ír róla József főherceg (1915 július 28) „A 46-osok a dolinákban gyülekeznek... Egynéhány derék ismerős vitézzel beszéllek. Önérzetesek, büszkék, készek hazájukért a legutolsóig mindent odaadni... Ott találok Földesi zászlóst, még félgyerek s már megadtam neki a nagy- és kis ezüst vitézség! érmet s most kapta meg az aranyat is. Igen melegen üdvözlöm a hős fiút“... Vagy 1915 aug. 10-éről . . . „nem egy hősömet üdvözlöm melegen. A fiatal Földesi zászlóst, kinek az összes vitézség! érmek ékítik hős mellét, megszólítom“..?) — Juhász Oszkár főhadnagy: III. oszt, katonai érdemkereszt, ezüst és bronz Signum Laudis, I. és II. oszt, ezüst és bronz vitéz-ségi érem és Károly-csapatkereszt. — Lefkovich Dezső hadnagy: a Vaskoronarend 111. oszt, lovagkeresztje, a III. oszt, katonai érdemkereszt, ezüst és bronz Signum Laudis, egy I. és három II. oszt, vitéz-ségi érem, a 11. és 111. oszt, német vaskereszt, Károly-csapatkereszt s török, bolgár kitüntetések. De közlöm a hozzám juttatott összes adatokat.²⁾ — Altmann Jakab százados: Signum Laudis és Károly-csapatkereszt. — Dr. Dózsa Imre százados: Signum Laudis és Károly-csapatkereszt. — Böhm Andor honvéd huszárkapitány: III. oszt, katonai érdemkereszt, Signum Laudis a kardokkal és Károly-csapatkereszt. — Epstein Hugó hadnagy: I. oszt, ezüst vitéz-ségi érem, Károly-csapatkereszt. — Grün Imre főhadnagy: Bronz vitéz-ségi érem, Signum Laudis, Károly-csapatkereszt. — Iritz Nándor főhadnagy: Koronás arany érdemkereszt, a vitéz-ségi érem szallagjai, a német becsületrend lovagkeresztje, a bolgár Sándor cár-rend 11. o. katonai lovagkeresztje. — Lóránt Ernő hadnagy: I. oszt, ezüst vitéz-ségi érem, Károly-csapatkereszt. — Nemes Károly hadnagy: II. oszt, ezüst és bronz

¹⁾ József főherceg: A világháború, a milyenek én láttam. II. k. 259. és 314—315. l. — ²⁾ Földesi Ferenc úr szívességéből.

vitézségi érem, Károly-csapatkereszt. — Neumann Sándor zászlós: I. oszt, ezüst vitézségi érem, Károly-csapatkereszt. — Dr. Pulitzer Jenő főhadnagy: sebesülési érem, Károly-csapatkereszt. — Dr. Róna Nándor főorvos; II. oszt, ezüst vitézség! érem, Károly-csapatkereszt. — Roth Jenő szakaszvezető: I. és II. oszt, ezüst vitézség! érem, Károly csapatkereszt. — Sándor Rezső főhadnagy: III. oszt, katonai érdemkereszt, ezüst és bronz Signum Laudis, sebesülési érem és Károly csapatkereszt. — Dr. Singer Mór főhadnagy: II. oszt, ezüst vitézség! érem, Signum Laudis, Károly-csapatkereszt. — Pollák Jenő tizedes: 44 hónapi szakadatlan frontszolgálatban ezt a sor kitüntetést kapta: az I. oszt, nagy ezüst, a II. oszt, ezüst- és a bronz érmet két-két példányban, sebesülési érem, szolgálati kereszt, német vaskereszt és német ezüst érmet. — Menczer Mór őrmester: koronás ezüst érdemkereszt, vas érdemkereszt, bronz vitézség! érem, Károly-csapatkereszt.

Hősi halottjaink vértanú-példáját, halhatatlanságát pedig örökre hirdeti a templomi emléktáblára vésett 30 név: Braun Ármin, Dallos Ferenc, Edelstein Jakab, Fleiszig Ernő, Földes Henrik Lipót, Frühling Béla, Frühling Sándor, Goldschmidt Géza, Gömbö Sándor, Grosz Dezső, Grosz Jenő, Horovitz Herrman, Dr. Juhász János, Klein Rudolf, Krausz Lipót, Leipnik Zsigmond, Német Andor, Neuirth Salamon, Paskesz Manó, Pauker Sándor, Penner Bernát, Pulitzer Imre (Magyarcsanád), Porjesz Samu, Rappaport Béla, Schildkraut Salamon, Schreiber Lipót, Schrottman Manó, Schwartz-Ggóri Imre, Singer Ernő, Weisz Jakab (Királyhegyes). Utólag értesültünk Kuliner Antal és Braun Márton hősi haláláról.

A nagylaki zsidóság hősi halottjai: Altmann József, Pollák Soma, Keleti Ignác, Manheim Jenő, Herczog Jakab, Fielgut Soma, Gärtner Lipót, Kertész Géza és Stern Sámuel. Kovács-háza: Braun Mór, Penner Herrman, Rottenstein Herrman, a két Teichner-testvér. Battonya: Löwy Mihály. Medgyesegyháza: Koch Sándor. Kunágota: Leipniker Andor.

A makói ortodox hitkö-zség hősi halottjai: Halpert Akiba, Lichtman Áron, Moskovics Rezső, Rosner Lázár, Stégmann Izsák és Stern Lipót.

A honfiúi és hittestvéri kegyeletnek templomi emlékművét limanovai Hadffy Imre ny. gyalogsági tábornok, az egész tisztikar, a hatóságok vezetői s óriási közönség jelenlétében avattuk föl 1922 július 2-án. A világháborúnak helyi vonatkozásaiból még megem-

lítem, hogy a románok erdélyi betörésekor az idemenekültek számára a hívek áldozatkészsége ingyen konyhát rendezett be. Az intézmény, mely vallási különbség nélkül segítette a rászorulókat, néhány hétig állt fenn.

A rettenetes összeomlás után újabb szenvedések szakadtak > ránk: első zavarok, rémuralom. Vámsunkban^a kommunikegyet-Jen zsidó szereplője sem akadt. A kommunisták által elhurcolt túsók közt otLvoJt Dr. Dózsa Ferenc ügyvéd és Pollák József fakereskedő, kik sok viszontagságtól meggyötörve, szerencséim hazakerültek. De áldozatul esett a zsidóktól is mélyen meggyászolt Návay Lajos, kinek jelleméről, szellemi nagyságáról s közéleti munkájáról csak hódolattal beszélhetünk.

Megszabadulva a román megszállástól, repeső lélekkel köszöntöttük a magyar impérium várva-várt helyreállítását. De sajnos,^ összetartás, testvériség helyett a zsidógyűlöletnek egy nagy hulláma borított el mindent. Nem^foglalkozunk bővebben se az emberekkel, se az eseményekkel, mert itt már a jelen, az élők világában vagyunk; csak megemlítjük a tényeket. A hitközségben mindig akadtak férfiak, kik bá*ran s önérzetesen szálltak síkra a zsidóság igazaiért. Hálásan emlékezünk meg a városi s megyei közigazgatás és egyéb hatóságok vezető embereiről, kik tőlük telhetőleg, törvénytiszteletük minden erejével óvták a rendet és a békét, hogy legalább a durva kilengéseket, bűncselekményeket megakadályozzák. Idehaza nem esett kár emberéletben, de azért a makói hitközségnek is van vértanúja: Grosz^Henrik kereskedő, a ki vidékre utazott s ott nyoma veszett. Emlékét őrzi a vallásos kegyelet. A zsidóüldözésnek abban a korszakában leghathatósabb védelmüjök-uwilt Makó népének józan gondolkozása,^jsztes. magyarJízése s ^emberiességei. A válságos évek krónikájából még följegyezzük, hogy a makói zsidók 1920-ban nagyobb összeget — 98.900 koronát — adtak jótékony vagy hazafias célra.

A zsidóság a társadalmi meghasonlottság elől a maga egyházi közösségébe húzódott. Bensőséggel, fokozott áldozatkészséggel karolta fel műveltségi s humanitárius kötelességeit. Dr. Adler Artúr elnöksége (1920—1923) óta talmudtóra-tanításban részesülnek a középiskolai tanulók. Intézményeink történetében korszakos jelentőségű a Szentegylet Menháza, melyet 1924 őszén szerzett meg. Nagy költséggel átalakított helyiségeiben — szép, világos, az egészség és tisztaság követelményeinek mindenkép megfelelő szobák — nyugodtan tölthetik életük alkonyát az oda került aggok és sze-

gények, kik teljes ellátásban részesülnek. E célra Makó városa példás megértéssel évi segílyt szavazott meg. A gyönyörű alkotás néh. Dr. Dózsa Simon szentegyleti elnök fáradhatatlan, nemes buzgalmát dicséri. A jótékonyág szent munkájából Nőegyletünk is kiveszi részét, mely Dr. Dózsa Simonné elnöksége alatt 1927-ben ünnepelte ötven éves fennállását.

A hitközség, melynek elnöke Dr. Kardos Izsó (1923 óta), nemcsak a közvetlen, de az általános felekezeti célokat is támogatta tehetségéhez képest: nem feledkezett meg a numerus clausus-törvény miatt külföldre szorult zsidó egyetemi hallgatókról. Templomi adományokkal s a költségvetésbe fölvelt nagyobb összeggel segíti őket. Tanuló ifjaink nagy része még idegenben. Még várjuk la magyar történeti szentség integritását, a Kossuth Lajos, Széchenyi István, Eötvös József, Deák Ferenc szellemének, tanításainak érvényesülését; ez hozza meg majd nekünk azt a másik integritást, leg-szentebb álmunk, imádságunk beteljesedését — Nagy magyarországot.

*

* *

Lássuk végül, hogy az 1920- évi népszámlálás adatai szerint hány zsidó lakott Csanádmegyében és a hozzácsatoltmátrádmegyei és torontáli községekben.

Makó: 2380. Ez a lélekszám, mely. 1910-ben csak 1928 volt, majdnem egyformán oszlik meg a neológ és ortodox zsidók közt. Vagy az utóbbiak valamivel többen, mintegy ezerkétszázan. A neológ község nagyobb, több tagján, de az ortodox családok sokkal népesebbek. Ez magyarázza meg a statisztikát.

Battonya —	201	Királyhegyes —	3	Nagybánhegyes	20
Dombegyház —	45	Magyarcsanád	4	Ref-Kovácsháza	21
Kevermes —	39	Csanádapácza	28	Végegyháza —	21
Magyardombegyh.	6	Dombiratos —	5	Csanádalberti	7
Mezőhegyes —	26	Kunágota —	53	Csanádpalota	44
Apátfalva —	38	Magyarbánhegyes	66	Nagylak —	6
Földeák —	10	Mezőkovácsháza	269	Pitvaros —	19

A csanádmegyei zsidók, száma: 3311.

A tőlünk elszakított Nagylaknak 1910-ben 254 zsidó lakosa volt. Sajtényban 58, Kisiratoson 41 és Tornyán 13. A nagylaki hitközség, mely fentartott iskolát is, meg a sajtényi a makóihoz tartozott. Régebben az apátfalvi fiókhitközségnek is volt iskolája.

A Csanádhoz került új községek zsidó lakossága: Kiszombor 27, Kübekháza 4, Szőreg 28, Elek 42, Medgyesbodzás 7, Medgyesegyháza 52, Nagykamarás 3.

Csanád-Arad-Torontál vármegye területén két önálló kerületi hitközség van: a makói és a battonyai. Makón, mint láttuk, ortodox község is; a kovácsházi szintén az. Feltűnő, hogy a makói zsidóság fejlődése, mely a 18.. század utolsó s a 19. század. évtizedeiben szinte rohamos, később mennyire meglassult. Persze az 1830-as évek kolerajárványai során megcsappant a lélekszám. 1836-ban 1120 zsidó lakos volt itt, köztük 144 háztulajdonos — írja Szirbik Miklós, a makói református eklézsia kiváló és híres papja. A „portékás” boltok — 2 nagy, 8 kisebb és apróságot áruló sok — mind a zsidóké, olvassuk a közléseiben. Azt is megtudjuk, hogy 1836-ban 5 seborvos működött itt nálunk, kik közül 3 zsidó. Vagy pl. 5 diplomás bába: 3 keresztény és 2 zsidó. Jellemző adatok.

Szó esik a zsidó templomról is, hogy „népességekhez képest vagyon jó nagy Synagógájok tserép fedélre”... Örömmel halljuk emlegetni „azt a’ szép egyességet, barátságot, mely Makón a’ külömböző Vallásbeli Felekezetek között uralkodik”...¹⁾ A zsidóság bántatlanul élt itt, mégsem mutat jelentős haladást. Már az 1840. évi összeírás 220 családfőt sorol fel. Tehát a máig való gyarapodás, a 89 év előtti létszámhoz képest, elenyészőéi Annál jobban növekedett a nagylaki és battonyai zsidóság: amott 1840-ben 15, emitt csak 14 családfő volt. A kovácsházi pedig majdnem egészen újabb település, mert a levéltári följegyzés szerint Kovácsháza, Apácza és Dombegyházán 1840-ben mindössze 6 zsidó lakott. A makói hitközség szaporodása csökkent a múlt század közepe óta. Még 1865-ben is csak 221 családfő az 1840. év 220-ával szemben. Igaz, hogy 21 nőtlen adózó is, de a tárgyaltuk vonatkozásban csak a családfő-jelleg számít. Úgy látszik, hogy a kereseti viszonyok nem csábítottak betelepedésre. Sőt az itt lakók is elég gyakran vették kezükbe a vándorbotot s oda költöztek, a hol több gazdasági lehetőség kínálkozott: a városokba, a mit az 1840. évi 29. t.-c. engedett meg a magyar zsidóknak. Az 1840-es évek jegyzőkönyvei lépten-nyomon „Elbocsájto Levelek” kiadásáról emlékeznek meg. Világgá ment Puliczner József is (szül. Makón 1847 április 10-én. A szülei: Puliczner Fülöp és Berger Eliz), egy tüneményes életpálya regényhőse, a szívósságnak és tehetségnek igazi self madman-je, a ki sok kalandos vergődés után Amerika egyik legtekintélyesebb hírlapírója s mesésen gazdag újságkiadója lett. Ő építette

¹⁾ Följegyzéseit kiadta Dr. Eperjesy Kálmán: Makó Várossának közönséges és az abban lévő Reformata Ekléziájának különös leírása Szirbik Miklós Prédikátor által 1835—6. ész. (26. 37. 43.1.)

a New York World hatalmas épületét, melyet ma is Pulitzer-Buildingnek hívnak s a newyorki Columbia egyetemen az újságírást a Pulitzer-intézetben tanítják — mondja róla az életrajzírója, Pásztor Árpád.

Meg kell még említenünk, hogy Pulitzer József mint irodalmi mecénás is megörökítette nevét. Irodalmi díjat alapított (Pulitzer-prize) oly amerikai író jutalmazására, a ki rokonszenves színben mutatja be az amerikai életet. A makói zsidók, mint a többiek is, leginkább kereskedők. De nézzük, milyérTitt Csanádmegyében a zsidók aránya az egyes foglalkozásokban.

1. Gazdasági tisztviselő	12'3 %	12. Nagy és középbirtokos 100	
2. Ipari tisztviselő	28'4 "	holdon felül (Bérlő ebben	
3. Kereskedelmi tisztviselő	35'6 "	az osztályban nincs)	2'1 %
4. Közlekedési tisztviselő	3'5 "	13. 50—100 holdas kisbirtokos	0'5 "
5. Közigazgatás	2'5 "	14. 50 holdon aluli kisbirtokos	0'2 "
6. Igazságszolgáltatás	23'3 "	15. Kisbirtokos, napszámos	0'1 "
7. Ügyvéd	51'3 "	16. Gazdasági munkás és nap-	
8. Orvos	44'8 "	számos	0'1 "
9. Tanügy	4'9 "	17. A kereskedelem és hitel	
10. Közegészségügy	15'1 "	csoportjában	43'2 "
11. Egyéb közszolgálat és sza-		18. Önálló iparos	4'8 "
bad foglalkozás	9'1 "	19. Önálló kereskedő	38'6 %

A rendkívül fontos hagymakereskedelmet sokáig a kofák s a „tergovácok“-nak nevezett üzérek bonyolították le, kocsikon szállították az árút messze földre, vagy idegenek szedték itt össze s vitték~lna~gukkal. -A^zsidó hagymakereskedők export-üzlete, mely ezt a terményt világcikké tette, csak az 1880-as évek elején, az arad-csanádi vasút megnyíltával indult meg. Az^elsők voltak: Iritz Sámuel, Mandl József, Montag SimöivLederer Herrman, Steinfeld József, Klein Gábor és Strausz József. Kivált Iritz Sámuel nevét ismerték a külföldi piacokon.²⁾ A legújabb fejlődés sokat köszönhet Pongrácz Sándor szervező munkájának.

Helyesbítés. Az 56. oldal 13. sorában a helyes szöveg: 1860-as.

A szedés befejezte után érkezett adatok a kitüntetésekről. Dr. Endrei Ármin főorvos: Signum Laudis, koronás arany érdemkereszt, a Vörös kereszt II. o. érdemrendje. — Dr. Endrei Árminná: ápolónői Vörös kereszt-érdemrend. — Óvári László főhadnagy: ezüst és bronz Signum Laudis, Károly-csapatkereszt. — Adler Dezső százados: Signum Laudis, Károly-csapatkereszt. Bauer József: soron kívül való előléptetés hadnaggyá. — Eisenberger Ernő tizedes: kis ezüst és bronz vitézség! érem, Károly-csapatkereszt.

¹⁾ Az 1920. évi népszámlálás. Végeredmények összefoglalása 104. 105. 111.

²⁾ Dr. Petrovics György: A makói hagyma 12. 16.